

Νομική Σχολή

Π.Μ.Σ. Ποινικών Επιστημών

Ειδίκευση: Ποινικό Δίκαιο και Ποινική Δικονομία

Ακαδημαϊκό Έτος: 2023-2024

Μάθημα: Ποινική Δικονομία και ΕΣΔΑ-Θέματα

Ευρωπαϊκού Ποινικού Δικονομικού Δικαίου

Διδάσκοντες: Αλ. Δημάκης, Αρ. Τζαννετής

Θέμα: Δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης

Εισηγητής: Ηλίας Μαστοράκης

Περιεχόμενα

Θέμα: Δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης	1
Πρόλογος	3
1. Εισαγωγικά -Δικαίωμα σιωπής και κατηγορητική αρχή	4
2. Έννοια	5
3. Νομική Βάση	6
3.1. Συνταγματική Βάση.....	6
3.2. Υπερνομοθετική θεμελίωση.....	7
3.3. Επίπεδο τυπικού νόμου	9
4. Φορέας του δικαιώματος	10
5. Έκταση του δικαιώματος	12
6. Αποδεικτική αξιοποίηση της σιωπής	13
7. Αναγκαία Παρέκβαση: η σιωπή στο Αστικό Δίκαιο	16
8. Αποδεικτική αξιοποίηση της σιωπής στην Ένορκη Διοικητική Εξέταση	17
8.1. Οι θέσεις της θεωρίας.....	17
8.2. Οι θέσεις της νομολογίας.....	19
9. Γνωστοποίηση του δικαιώματος.....	20
9.1. Τι ίσχυε	20
9.2. Τι ισχύει.....	21
9.3. Νομολογία του ΕΔΔΑ	23
10. Μαρτυροποίηση του κατηγορουμένου	25
11. Η κατάθεση του συγκατηγορουμένου	27
12. Η αρχή της αμεσότητας	29
12.1. Ο κανόνας.....	29
12.2. Η εξαίρεση	30
13. Αναληθής άρνηση της κατηγορίας και δικαίωμα στο ψεύδος.....	32
14. Δικαίωμα σιωπής και τεκμήριο αθωότητας	35
14.1. Γενικά	35
14.2. Νομολογία ΕΔΔΑ.....	36
15. Νομολογία του ΕΔΔΑ- Η κατοχύρωση του δικαιώματος και η σχετικοποίησή του	39
Επίλογος	42
Βιβλιογραφία-Αρθρογραφία	43

Πρόλογος

Η παρούσα μελέτη πραγματεύεται το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης με έμφαση στο δικαίωμα σιωπής. Σε πρώτο επίπεδο συνδέει το δικαίωμα αυτό με την αναγνώριση του κατηγορουμένου ως υποκειμένου της ποινικής διαδικασίας, γεγονός που επετεύχθη με την εγκατάλειψη του εξεταστικού συστήματος και των βασανιστηρίων και την κατοχύρωση της κατηγορητικής αρχής. Αφού προσδιορίσει το εννοιολογικό περιεχόμενο της έννοιας, συγκρίνει το δικαίωμα σιωπής με εκείνο της μη αυτοενοχοποίησης και αναζητά τη νομική τους βάση. Διευκρινίζονται περαιτέρω οι φορείς του δικαιώματος αυτού, το κανονιστικό του εύρος αλλά και η υποχρέωση γνωστοποίησής του ως προϋπόθεση για την αποτελεσματική άσκησή του. Κατόπιν αναλύεται η αποδεικτική απαγόρευση αναφορικά με την αξιοποίηση της σιωπής του κατηγορουμένου εις βάρος του τόσο στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας όσο και στην περίπτωση διοικητικών διαδικασιών με εμφανώς ποινικό χαρακτήρα. Ακολούθως γίνεται σύνδεση της προβληματικής αυτής με το φαινόμενο «μαρτυροποίησης του κατηγορουμένου» αλλά και την αποδεικτική αξιοποίηση της κατάθεσης του συγκατηγορουμένου. Ξεχωριστή ανάπτυξη γίνεται αναφορικά με τη δυνατότητα συναγωγής από το δικαίωμα σιωπής ενός δικαιώματος στο ψεύδος. Καταληκτικά αναπτύσσεται η συσχέτιση του δικαιώματος σιωπής με την αρχή της αμεσότητας αλλά και το τεκμήριο αθωότητας, ενώ όλα τα παραπάνω καταγράφονται υπό το φως της νομολογίας του ΕΔΔΑ, του ΔΕΕ αλλά και της εγχώριας νομολογίας. Στόχος είναι να αναδειχθεί η επίδραση του ευρωπαϊκού δικονομικού δικαίου στις εσωτερικές ρυθμίσεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

1. Εισαγωγικά -Δικαίωμα σιωπής και κατηγορητική αρχή

Όταν ακόμη ίσχυε το εξεταστικό σύστημα ο δικαστής ήταν επιφορτισμένος τόσο με την άσκηση της ποινικής δίωξης όσο και με την έκδοση της οριστικής απόφασης¹. Ο «εξεταστής δικαστής» ήταν εκείνος, ο οποίος συγκέντρωνε το αποδεικτικό υλικό, μόλις περιερχόταν σε αυτόν η πληροφορία τέλεσης κάποιας αξιόποινης πράξης. Το μοντέλο αυτό ήταν ωστόσο επικίνδυνο. Τούτο διότι ο χρόνος που προϋπέθετε η συλλογή του αποδεικτικού υλικού και ταυτόχρονα η επιρροή του δικαστή από το υλικό αυτό, τον οδηγούσε ψυχολογικά να συγκεντρώνει ολοένα και περισσότερα ενοχοποιητικά στοιχεία. Αυτό ήταν το λεγόμενο «ψυχολογικό άτοπο»². Η έλλειψη αμεροληψίας που οφειλόταν στην ταύτιση του προσώπου του δικάζοντος και της κατηγορούσας αρχής ήταν επόμενο να οδηγεί σε σωρεία καταδικαστικών αποφάσεων και να παραβιάζει τα δικαιώματα του κατηγορουμένου. Ο κατηγορούμενος αποτελούσε στην πραγματικότητα «αντικείμενο» της διαδικασίας³. Την αδικία αυτή επέτεινε έτι περαιτέρω το μοντέλο της νομικής απόδειξης⁴. Σύμφωνα με αυτό η κατάθεση δυο ευυπόληπτων μαρτύρων ή η ομολογία του κατηγορουμένου ήταν επαρκή αποδεικτικά στοιχεία προκειμένου να θεμελιωθεί η καταδίκη του. Τούτο διότι υπήρχε νομικός κανόνας απόδειξης σύμφωνα με τον οποίο ορισμένα αποδεικτικά μέσα οδηγούσαν *ex lege* σε πλήρη δικανική πεποίθηση τον δικαστή. Ο συνδυασμός λοιπόν του μοντέλου της νομικής απόδειξης και του εξεταστικού συστήματος οδηγούσε σε παραβίαση των θεμελιωδών ελευθεριών του κατηγορουμένου. Έτσι δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο να βασανίζεται ο κατηγορούμενος προκειμένου να αποσπασθεί βίαια από αυτόν η ομολογία τέλεσης της αξιόποινης πράξης⁵.

Οι πρακτικές αυτές ήταν που οδήγησαν αναγκαία στην κατάργηση βεβαίως των βασανιστηρίων αλλά και προοδευτικά στην κατοχύρωση της κατηγορητικής αρχής και του μοντέλου της ηθικής απόδειξης. Σύμφωνα με το κατηγορητικό σύστημα⁶ άλλο είναι το πρόσωπο που ασκεί την ποινική δίωξη-και αυτό είναι ο εισαγγελέας- και άλλο το πρόσωπο που εκδίδει την οριστική απόφαση –και αυτό είναι ο δικαστής. Ο διαχωρισμός αυτός μειώνει τον κίνδυνο της μεροληψίας. Παράλληλα με βάση το μοντέλο της ηθικής απόδειξης⁷ ο δικαστής εκτιμά ελεύθερα οποιοδήποτε αποδεικτικό μέσο εισφέρεται ενώπιον του και δεν δεσμεύεται από την ομολογία του κατηγορουμένου ή άλλα αποδεικτικά μέσα. Υπό το φως της ηθικής απόδειξης και της κατηγορητικής αρχής παύει πλέον η πρακτική του βασανισμού του κατηγορουμένου

¹ Ν. Ανδρουλάκης, Θεμελιώδεις Έννοιες της Ποινικής Δίκης, Π.Ν. Σάκκουλας, 2020, σ. 76επ.

² Ν. Ανδρουλάκης, ό.π., σ. 78

³ Γ. Τριανταφύλλου, Η θέση του συγκατηγορουμένου στο ισχύον σύστημα απόδειξης, ΠοινΧρ ΜΓ', σ.1076

⁴ Ν. Ανδρουλάκης, ό.π., σ.233επ.

⁵ Ό.π.

⁶ Α. Καρράς, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σ. 216επ.

⁷ Α. Παπαδαμάκης, Ποινική Δικονομία. Η δομή της ποινικής δίκης, Σάκκουλας, 2021, σ. 202επ.

προκειμένου να αποσπασθεί βιαίως η ομολογία του για την αξιόποινη πράξη και να εκδοθεί καταδικαστική απόφαση.

Υπό αυτές τις συνθήκες δημιουργείται γόνιμο έδαφος για να αναγνωρισθεί και να εμπεδωθεί το δικαίωμα του κατηγορουμένου σε σιωπή και μη αυτοενοχοποίηση. Πλέον ο κατηγορούμενος δεν βασανίζεται για να ομολογήσει την πράξη του, ο εξαναγκασμός στη βούλησή του από τα ανακριτικά όργανα περιορίζεται δραστικά και αναγνωρίζεται η ελευθερία του να καταθέσει ή να μην καταθέσει περιστατικά σχετιζόμενα με την αξιόποινη πράξη. Κατά συνέπεια η σιωπή του κατηγορουμένου ανάγεται σε θεμελιώδες δικονομικό δικαίωμα και δεν μπορεί να αξιοποιηθεί σε βάρος του.

2. Έννοια

Αντικείμενο αμφισβήτησης στη θεωρία έχει αποτελέσει το ακριβές περιεχόμενο και κανονιστικό εύρος του δικαιώματος σιωπής αλλά και η διάκρισή του από το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης. Αναφορικά με τη σχέση ανάμεσα στο δικαίωμα σιωπής και σε εκείνο της μη αυτοενοχοποίησης γίνεται δεκτό ότι αυτά είναι «αυτοτελή» και «αλληλοσυμπληρώνονται»⁸. Το δικαίωμα της σιωπής αποτελεί συνέπεια της αναγνώρισης της ελευθερίας κατάθεσης και σχετίζεται με την κατάργηση των υποχρεώσεων ορκοδοσίας και αληθούς κατάθεσης παρουσιάζοντας έτσι στενό δεσμό με την αναγνώριση του κατηγορουμένου ως υποκειμένου της ποινικής διαδικασίας⁹. Ως εκ τούτου το δικαίωμα της σιωπής αναφέρεται στο δικαίωμα άρνησης κατάθεσης. Αποτελεί μορφή «παθητικής συμμετοχής» του κατηγορουμένου στην ποινική διαδικασία αλλά ταυτόχρονα και υπερασπιστική «επιλογή» του¹⁰.

Το δικαίωμα της σιωπής διαφέρει από το δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης ως προς τα κάτωθι σημεία¹¹. Το δικαίωμα στη σιωπή συνδέεται με την ελευθερία κατάθεσης και επιτρέπει στον κατηγορούμενο να αρνηθεί να καταθέσει περιστατικά που αφορούν στην κατηγορία, ακόμη και αν αυτά ελαφρύνουν τη θέση του. Κατά συνέπεια, είναι ευρύτερο από το δικαίωμα στη μη αυτοενοχοποίηση, καθώς δεν περιορίζεται μόνο σε επιβαρυντικά γεγονότα, αλλά εκτείνεται και στην απόκρυψη ελαφρυντικών περιστατικών. Παράλληλα, όμως, είναι και στενότερο από το

---

⁸ Θ. Παπακυριάκου, Η αρχή της μη αυτοενοχοποίησης στην ελληνική έννομη τάξη υπό το φως της νεότερης νομολογίας του ΕΔΔΑ, Νομική Βιβλιοθήκη, 2009, σ.32επ.. Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι/Λ. Μαργαρίτης, Ποινικό Δίκαιο και Άρειος Πάγος, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σ. 68επ., υποσημ 6-7. Δ. Συμεωνίδης, Απαγόρευση αυτοενοχοποίησης και αποδεικτική αξιοποίηση μαρτυρικών καταθέσεων του μετέπειτα κατηγορουμένου στην ποινική διαδικασία (με αφορμή το βούλευμα του ΑΠ 92/2004), Ποιν Δικ 2004, σ.453επ.

⁹ Ο. Τσόλκα, Η αρχή «nemo tenetur se ipsum prodere/accusare» στην ποινική δίκη, Π.Ν. Σάκκουλας, 2002, σ.136επ.

¹⁰ Ο.π.

¹¹ Θ. Παπακυριάκου, ό.π., σ.32

δικαίωμα μη αυτοενοχοποίησης, αν τεθεί ως κριτήριο σύγκρισης το είδος των αποδεικτικών μέσων που τα δικαιώματα αυτά καλύπτουν. Από τη μια πλευρά, το δικαίωμα της σιωπής σχετίζεται με τις δηλώσεις του κατηγορουμένου και για αυτό αφορά καταρχήν στο αποδεικτικό μέσο της απολογίας. Από την άλλη πλευρά, το δικαίωμα στη μη αυτοενοχοποίηση εκτείνεται σε κάθε αποδεικτικό μέσο, το οποίο μπορεί να περιέχει επιβαρυντικά στοιχεία (π.χ. έγγραφο).

Το δικαίωμα σιωπής διακρίνεται στις εξής κατηγορίες¹². α) Όταν η σιωπή είναι καθολική και εκτείνεται σε όλα τα στάδια της διαδικασίας, τότε γίνεται λόγος για ολική σιωπή. Το ίδιο συμβαίνει και όταν στον κατηγορούμενο αποδίδονται περισσότερες αξιόπινες πράξεις, πλην όμως αυτός αρνείται να απολογηθεί για ορισμένες από αυτές β) Όταν η σιωπή λαμβάνει χώρα στην κύρια διαδικασία, πλην όμως ο κατηγορούμενος είχε απολογηθεί κατά την προδικασία, τότε γίνεται λόγος για προσωρινή σιωπή. Το ίδιο συμβαίνει και στην αντίστροφη περίπτωση. γ) Όταν κατά τη διάρκεια της εξέτασης ο κατηγορούμενος αρνείται να απαντήσει σε συγκεκριμένα ερωτήματα, τότε γίνεται λόγος για μερική σιωπή.

3. Νομική Βάση

3.1. Συνταγματική Βάση

Για τη συνταγματική θεμελίωση του δικαιώματος σιωπής έχουν εκφραστεί διαφορετικές απόψεις. Κατά μια άποψη αυτό θεμελιώνεται στο γενικό δικαίωμα της προσωπικότητας σε συνδυασμό με τον σεβασμό της ανθρώπινης αξίας¹³. Κατά συνέπεια υποστηρίζεται ότι θεμελιώνεται μεταξύ άλλων στο άρθρο 5 του Συντάγματος που κατοχυρώνει και προστατεύει την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου¹⁴. Παράλληλα προστατεύεται στο πλαίσιο του άρθρου 2 του Συντάγματος που κατοχυρώνει την αξία του ανθρώπου και αποτελεί καταστατικό χάρτη του πολιτεύματός μας. Πράγματι, η αξιοποίηση της σιωπής σε βάρος του κατηγορουμένου θα τον εξανάγκαζε εμμέσως σε κατάθεση και θα τον εργαλειοποιούσε με σκοπό την τιμώρηση του εγκλήματος. Στο πλαίσιο θεμελίωσης του δικαιώματος σιωπής στην αξία του ανθρώπου τονίζεται ως νομική βάση του και το άρθρο 7 παρ. 2 του Συντάγματος. Η διάταξη αυτή καθιερώνει την απαγόρευση των βασανιστηρίων¹⁵.

Έπειτα, υποστηρίζεται σθεναρά και η συνταγματική θεμελίωση του δικαιώματος σιωπής στο δικαίωμα δικαστικής ακροάσεως κατά το άρθρο 20 παρ. 1 του

---

¹² Ο. Τσόλκα, ό.π., σ. 136επ.

¹³ Ο. Τσόλκα, ό.π., σ.85. Βλ. επίσης Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι/Λ. Μαργαρίτης, ό.π., σ.68επ. , υποσημ 6-7

¹⁵ Θ. Παπακυριάκου, ό.π., σ.28επ.

Συντάγματος. Τη θεμελίωση της σιωπής στο άρθρο 20 παρ.1 του Συντάγματος υποστηρίζει ο Μπάκας¹⁶ κατά τον οποίο το δικαίωμα σιωπής αποτελεί την «αρνητική όψη του δικαιώματος ελευθερίας του λόγου». Πρόκειται για την αρνητική έκφραση του δικαιώματος υπεράσπισης και απολογίας. Κατά το άρθρο αυτό ο κατηγορούμενος όπως και κάθε πολίτης δικαιούται να μετέχει ενεργητικά στη διαμόρφωση της απόφασης μέσω των επιχειρημάτων που εκθέτει. Παράλληλα όμως ο ίδιος δύναται να επιλέξει την οδό της σιωπής ως υπερασπιστική τακτική για τη διαμόρφωση της απόφασης. Η παρατήρηση αυτή είναι σημαντική, διότι καταδεικνύει ότι η κατοχύρωση του δικαιώματος σιωπής τόσο στο άρθρο 5 όσο και στο άρθρο 20 του Συντάγματος, αφορά στην αρνητική διάσταση του δικαιώματος. Άλλωστε ελευθερία σημαίνει τη δυνατότητα του προσώπου να πράξει κάτι αλλά και να μην πράξει τίποτα, να εκφράσει θετικά τη γνώμη του αλλά παράλληλα και να την αποκρύψει. Αυτή η δεύτερη διάσταση αποτελεί τη λεγόμενη «αρνητική ελευθερία», η οποία είναι και η σπουδαιότερη, διότι αν μια «ελευθερία» εξαναγκάζει σε ενέργεια τον φορέα της θα έπαυε κατ' ουσίαν να είναι πια ελευθερία. Θα μπορούσαμε έτσι να ισχυριστούμε ότι το δικαίωμα της «σιωπής» αποτελεί αντανάκλαση του πυρήνα της «ελευθερίας» και των ατομικών δικαιώματων. Ανήκει μάλιστα στο status negativus των ατομικών δικαιωμάτων κατά τη διάκριση του Jellinek¹⁷, δηλαδή στα δικαιώματα εκείνα, από την παραβίαση των οποίων το Κράτος οφείλει να απέχει. Πρόκειται για τα λεγόμενα «αμυντικά δικαιώματα», τα οποία ο πολίτης αντιτάσσει στην κρατική εξουσία.

3.2. Υπερνομοθετική θεμελίωση

3.2.1. Διεθνείς Συνθήκες

Το δικαίωμα της σιωπής θεμελιώνεται και σε επίπεδο διεθνούς δικαίου, του οποίου η ισχύς υπερέχει έναντι του κοινού νόμου με βάση το άρθρο 28 του Συντάγματος. Αφενός, το δικαίωμα αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 14 παρ. 3 στοιχείο ζ' του Διεθνούς Συμφώνου του ΟΗΕ (κύρωση με Ν. 2462/1997), βάσει του οποίου κάθε κατηγορούμενος δικαιούται να μην καταθέτει εναντίον του εαυτού του και να μην ομολογεί την ενοχή του («Κάθε πρόσωπο που κατηγορείται για ποινικό αδίκημα απολαύει σε πλήρη ισότητα τις ακόλουθες τουλάχιστον εγγυήσεις:[...] ζ) να μην εξαναγκάζεται να καταθέσει εναντίον του εαυτού του ή να ομολογήσει την ενοχή του»).

¹⁶ Χ. Μπάκας, Το δικαίωμα ακροάσεως του κατηγορουμένου, ΠονΧρ, ΛΖ', σ. 497επ. **Ο Μπάκας μάλιστα υποστηρίζει τη θεμελίωση του δικαιώματος και στην ελευθερία της έκφρασης υπό την αρνητική της όψη.** Υπό αυτήν την έννοια είναι υποστηρίξιμο ότι το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης θεμελιώνεται στο άρθρο 14 του Συντάγματος αλλά και στο άρθρο 10 ΕΣΔΑ.

¹⁷ Σπ. Βλαχόπουλος, Θεμελιώδη Δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 6

Αφετέρου, το δικαίωμα σιωπής ερείδεται και στο άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής ΕΣΔΑ) που κατοχυρώνει το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη. Ειδικότερα σύμφωνα με την παράγραφο 1 εδάφιο α' του άρθρου 6 ΕΣΔΑ: « Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθεί δίκαιως, δημόσια και εντός λογικής προθεσμίας υπό ανεξαρτήτου και αμερολήπτου δικαστηρίου, νομίμως λειτουργούντος, το οποίον θα αποφασίσει είτε επί των αμφισβητήσεων επί δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως, είτε επί του βασίμου πάσης εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσεως». Εν προκειμένω, μολονότι δεν περιλαμβάνεται στο γράμμα της διατάξεως η προστασία του δικαιώματος σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης ως τμήμα της «δίκαιης δίκης», αυτή έχει αναπτυχθεί από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής ΕΔΔΑ), στο πλαίσιο των αρχών που αντανακλούν τον εν γένει δίκαιο χαρακτήρα της δίκης¹⁸.

Έτσι, όπως έχει τονίσει το ΕΔΔΑ το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης «βρίσκεται στην καρδιά της έννοιας της δίκαιης διαδικασίας υπό το άρθρο 6»¹⁹. Το δικαίωμα σιωπής δεν περιορίζεται μόνο στην αποδοχή διάπραξης του αδικήματος αλλά αφορά σε κάθε δήλωση που μπορεί να αξιοποιηθεί από την κατηγορούσα αρχή προς αυτήν την κατεύθυνση²⁰. Περαιτέρω ο κατηγορούμενος πρέπει να ενημερώνεται για αυτό του το δικαίωμα, άλλως οι δηλώσεις που κάνει δίχως να έχει ενημερωθεί δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν καταστρατηγητικά σε βάρος του²¹. Ωστόσο θεμελίωση βρίσκει και στην παράγραφο 2 του άρθρου 6 ΕΣΔΑ που κατοχυρώνει το τεκμήριο αθωότητας. Για τη σχέση αυτή μεταξύ τεκμηρίου αθωότητας και δικαιώματος σιωπής γίνεται λόγος στις υπό 14. και 15. ενότητες.

3.2.2. Ενωσιακό Δίκαιο

Το δικαίωμα σιωπής βρίσκει κατοχύρωση αλλά και νομολογική ανάπτυξη και στον χώρο του Ευρωπαϊκού Δικαίου. Χαρακτηριστική είναι η υπόθεση DB κατά Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς της Ιταλίας (DB v. Consob, C-481/19)²². Στην υπόθεση αυτή εκκρεμούσε διοικητική διαδικασία για παράνομη χρήση εμπιστευτικών πληροφοριών. Η εποπτική αρχή είχε επιβάλει στον DB πρόστιμο 50.000 ευρώ, επειδή αρνήθηκε να εισφέρει πληροφορίες προς διαλεύκανση της παραβάσεως που προέβλεπε το νομοθετικό διάταγμα ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2003/6 (Κανονισμός 596/2014). Το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ιταλίας υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα

¹⁸ Λ-Α. Σισιλιάνος, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 281

¹⁹ ΕΔΔΑ, John Murray κ. Ηνωμένου Βασιλείου, 8.2.1996, παρ. 45, Jalloh κ. Γερμανίας (Ευρεία Σύμβαση), 11.7.2006, παρ.100

²⁰ ΕΔΔΑ, Aleksandr Zaichenko κ. Ρωσίας, 18.2.2010, παρ. 52-60, Schmid-Laffer κ. Ελβετίας, 16.6.2015, παρ.37

²¹ ΕΔΔΑ, Schmid-Laffer κ. Ελβετίας, ό.π., παρ. 37, ΕΔΔΑ, Loutsenko κ. Ουκρανίας, 18.12.2008, παρ. 51

²² ΔΕΕ, C-481/19-DB v. Consob, 02.02.2021

στο ΔΕΕ για το αν και κατά πόσο το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, όπως κατοχυρώνεται στο ενωσιακό δίκαιο, παραβιάστηκε με την εν λόγω διοικητική κύρωση.

Το ΔΕΕ τόνισε ότι τα δικαιώματα που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ αποτελούν μέρος του δικαίου της ΕΕ, καίτοι η ΕΕ ως υπερεθνικός οργανισμός δεν έχει προσχωρήσει ακόμη στην ΕΣΔΑ. Πράγματι, από τα άρθρα 6 παρ. 3 ΣΕΕ και 52 παρ. 3 ΧΘΔΕΕ προκύπτει η αναγνώριση τουλάχιστον του επιπέδου προστασίας που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ στα θεμελιώδη δικαιώματα, οπότε είναι ερμηνευτικά αξιοποιήσιμη η νομολογία του ΕΔΔΑ²³. Το δικαίωμα σιωπής κατοχυρώνεται λοιπόν στα άρθρα 47 και 48 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, ενώ ακόμη αναγνωρίζεται η προστασία των παραγράφων 1 και 2 του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ. Με αυτόν τον συλλογισμό το ΔΕΕ επικαλέστηκε περαιτέρω αποφάσεις του ΕΔΔΑ (Saunders v UK, Murray v UK κ.α.) από όπου προκύπτει ότι είναι αντίθετη στο δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης η επιβολή κυρώσεων στο πρόσωπο που αρνείται να δώσει πληροφορίες στην αρμόδια εποπτική αρχή. Άλλωστε υπήρχε ο κίνδυνος από τις πληροφορίες αυτές να δημιουργηθεί μια ποινική διαδικασία σε βάρος του, ενώ οι κυρώσεις που θα επέβαλε η διοικητική αρχή ήταν -με βάση τα κριτήρια Engel- στην πραγματικότητα ποινικές²⁴. Το ΔΕΕ αναγνωρίζει κατά αυτόν τον τρόπο στο δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης διευρυμένο περιεχόμενο²⁵.

Με την απόφαση αυτή καταδεικνύεται η περίωπτη θέση της ΕΣΔΑ στον χώρο του ευρωπαϊκού δικαίου αλλά και ο διάλογος ανάμεσα στο ΔΕΕ και το ΕΔΔΑ με στόχο την αποτελεσματική διαφύλαξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

3.3. Επίπεδο τυπικού νόμου

Το δικαίωμα σιωπής κατοχυρώνεται στο άρθρο 104 ΚΠΔ, το οποίο ορίζει στην πρώτη παράγραφο ότι : « Ο ύποπτος ή ο κατηγορούμενος έχουν δικαίωμα σιωπής και μη αυτενοχοποίησης» και στην τρίτη παράγραφο ότι : «Η άσκηση του δικαιώματος σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης δεν μπορεί να αξιοποιηθεί σε βάρος των υπόπτων και των κατηγορουμένων». Το δικαίωμα αυτό αποτελεί ειδικότερη έκφραση του δικαιώματος σε «δίκαιη δίκη» σύμφωνα με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ και το άρθρο 30 της Οδηγίας 343/2016/ΕΕ²⁶. Σύμφωνα με αυτό ο κατηγορούμενος ή ο ύποπτος δικαιούται να αρνηθεί την κατάθεση περιστατικών από τα οποία θα μπορούσε να

²³ ΔΕΕ, C-481/19-DB v. Consob, 02.02.2021, σκέψη 37

²⁴ Η. Αναγνωστόπουλος, Το δικαίωμα σιωπής στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη, Nova Criminalia 2/2021

²⁵ Β. Πετρόπουλος, Η εφαρμογή της αρχής nemo tenetur κατά την διαδικασία επιβολής κύρωσης με χαρακτηριστικά ποινής, Παρουσίαση και σχολιασμός της απόφασης του Δ.Ε.Ε., C-481/19 (D.B. κ. CONSOB), The Art of Crime 11/2021, σ. 251-252

²⁶ Λ. Μαργαρίτης, Ο νέος κώδικας ποινικής δικονομίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σ.475

συναχθεί η ενοχή του για την τέλεση κάποιας αξιόποινης πράξης. Η άρνηση δε αυτή δεν μπορεί να αξιοποιηθεί σε βάρος του.

Περαιτέρω θεμελίωση βρίσκει και στο άρθρο 273 παρ. 2 ΚΠΔ εδάφιο β' κατά το οποίο : «Ο κατηγορούμενος έχει δικαίωμα να αρνηθεί να απαντήσει». Γίνεται ακόμη ερμηνευτικά δεκτό ότι κατά τη διάρκεια της ανάκρισης και ειδικότερα κατά το στάδιο της απολογίας ενώπιον του ανακριτή ο κατηγορούμενος δικαιούται πέραν της σιωπής να προβεί σε απλή άρνηση της κατηγορίας, η οποία συνιστά προέκταση του δικαιώματος σιωπής²⁷. Σε κάθε περίπτωση όμως το δικαίωμα του κατηγορουμένου να αρνηθεί να απολογηθεί δεν σημαίνει ότι ο ίδιος έχει δικαίωμα να μην προσέλθει καθόλου για απολογία αν έχει κληθεί αρμοδίως²⁸. Σημαίνει όμως ότι το δικαστήριο δεν μπορεί να συμπεράνει οποιαδήποτε ένδειξη ενοχής στηριζόμενο στην παραδοχή ότι ο κατηγορούμενος αρνήθηκε να απαντήσει στην κατηγορία²⁹.

4. Φορέας του δικαιώματος

Όπως προκύπτει από το άρθρο 104 ΚΠΔ : «Ο ύποπτος ή ο κατηγορούμενος έχουν δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης». Ως εκ τούτου φορέας του δικαιώματος είναι ο κατηγορούμενος αλλά και ο ύποπτος, πριν δηλαδή ασκηθεί η ποινική δίωξη. Σύμφωνα με το άρθρο 72ΚΠΔ : « Την ιδιότητα του κατηγορουμένου αποκτά εκείνος εναντίον του οποίου ο εισαγγελέας άσκησε ρητά την ποινική δίωξη και εκείνος στον οποίο σε οποιοδήποτε στάδιο της ανάκρισης αποδίδεται η αξιόποινη πράξη». Ως εκ τούτου, από τη μια πλευρά, κατηγορούμενος είναι το πρόσωπο σε βάρος του οποίου ασκήθηκε ποινική δίωξη. Από την άλλη πλευρά κατηγορούμενος είναι και εκείνο το πρόσωπο στο οποίο σε οποιοδήποτε στάδιο της ανάκρισης αποδίδεται η αξιόποινη πράξη. Πρόκειται είτε για την περίπτωση όπου η ποινική δίωξη ασκείται κατά αγνώστων δραστών είτε για την περίπτωση όπου το πρόσωπο του κατηγορουμένου είναι γνωστό, δεν είναι όμως γνωστό το πρόσωπο των συμμετόχων³⁰. Τότε, μόλις ο ανακριτής διαπιστώσει ότι συντρέχουν υπόνοιες ενοχής κατά ορισμένων προσώπων είτε αυτά είναι οι άγνωστοι δράστες είτε οι άγνωστοι συμμετοχοί οφείλει να απαγγείλει και σε αυτά τα πρόσωπα την κατηγορία (βλ. 250 ΚΠΔ) με κλήση σε απολογία³¹. Τότε τα πρόσωπα λαμβάνουν την ιδιότητα του κατηγορουμένου. Αυτό εξηγείται, διότι στο δικονομικό μας σύστημα η ποινική δίωξη ασκείται *in rem* και όχι *in personam*³². Κατά συνέπεια είναι δυνατό να έχει ασκηθεί η ποινική δίωξη για κάποια αξιόποινη πράξη, πλην όμως η απόδοση της ιδιότητας του κατηγορουμένου

---

²⁷ Χ. Μπάκας, ό.π., σ.501

²⁸ Μ. Μαργαρίτης, Κώδικας Ποινικής Δικονομίας.Θεωρία-Νομολογία, Π.Ν. Σάκκουλας, 2020, σ.704.

²⁹ Α. Καρράς, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σ.372 επ.

³⁰ Α. Παπαδαμάκης, ό.π., σ. 134επ.

³¹ Ο.π.

³² Ν. Ανδρουλάκης, ό.π., σ. 194

σε συγκεκριμένο πρόσωπο να συμβεί μεταγενέστερα. Σε κάθε περίπτωση, σε όποια χρονική στιγμή το πρόσωπο αποκτήσει την ιδιότητα του κατηγορουμένου και για όσο χρόνο τη διατηρεί θεωρείται φορέας του δικαιώματος σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης. Προφανώς κατά τον γράφοντα το δικαίωμα σιωπής δεν έχει νόημα επί της αναιρετικής δίκης, καθώς εκτείνεται στα πραγματικά περιστατικά της κατηγορίας και όχι σε νομικά ζητήματα.

Σύμφωνα με τη διατύπωση του άρθρου 104 ΚΠΔ φορέας του δικαιώματος είναι και ο ύποπτος, το πρόσωπο που συγκεντρώνει τις υπόνοιες των αρχών πριν ασκηθεί ακόμα η ποινική δίωξη. Άλλωστε, ο ύποπτος αποκτά τυπικά την «εν δυνάμει» ιδιότητα του κατηγορουμένου ως προς τα απονεμηθέντα στον κατηγορούμενο δικαιώματα³³. Έτσι κατά το άρθρο 70 παρ. 1 εδάφιο β' και 244 παρ. 1 ΚΠΔ ο ύποπτος λογίζεται ως κατηγορούμενος αναφορικά με τα δικαιώματα του κατηγορουμένου ήδη κατά τη διάρκεια της προκαταρκτικής εξέτασης. Μεταξύ αυτών των δικαιωμάτων περιλαμβάνεται και το δικαίωμα σιωπής. Η «πρώιμη» αυτή προστασία κρίνεται δικαιοπολιτικά ορθή, καθότι εφόσον προστατεύεται το πρόσωπο σε βάρος του οποίου προκύπτουν επαρκείς ενδείξεις ενοχής, κατά μείζονα λόγο η προστασία αυτή πρέπει να χορηγείται και στο πρόσωπο, για το οποίο οι ενδείξεις αυτές δεν έχουν καταφαθεί.

Το ζήτημα που τίθεται σε αυτό το σημείο είναι αν φορέας του δικαιώματος μπορεί να θεωρηθεί και ο ίδιος ο μάρτυρας. Σύμφωνα με το άρθρο 223 παρ. 4 ΚΠΔ: «Ο μάρτυρας δεν είναι υποχρεωμένος να καταθέσει περιστατικά από τα οποία θα μπορούσε να προκύψει η ενοχή του για αξιόποινη πράξη». Διαπιστώνουμε έτσι *de lege lata* ότι και ο μάρτυρας είναι φορέας μιας προστασίας αντίστοιχης με αυτήν του κατηγορούμενου. Οι διαφορές που εντοπίζονται είναι οι εξής³⁴. Πρώτον το δικαίωμα του κατηγορούμενου είναι ευρύτερο γιατί εκτείνεται και στην εν γένει σιωπή του. Αντίθετα ο μάρτυρας δικαιούται να μην απαντά μόνο στις ερωτήσεις που μπορούν να αποκαλύψουν την ποινική του ευθύνη. Στο ίδιο πλαίσιο ο μάρτυρας δεν δικαιούται σε απλή αναληθή άρνηση της κατηγορίας. Έπειτα υπέρ του μάρτυρα δεν καθιερώνεται ρητά υποχρέωση ενημέρωσης για το εν λόγω δικαίωμά του. Τέλος ο μάρτυρας δεν είναι εξοπλισμένος με όλα τα λοιπά δικαιώματα του κατηγορουμένου (γνώση στοιχείων δικογραφίας, δικαίωμα παροχής προθεσμίας για απολογία, δικαίωμα σε συνήγορο κ.α.), τα οποία ενδυναμώνουν και εξασφαλίζουν τελικά το δικαίωμα μη κατάθεσης επιβαρυντικών περιστατικών. Ως εκ τούτου συμπεραίνουμε πως παρά το γεγονός ότι και ο μάρτυρας αποτελεί φορέα του εν λόγω δικαιώματος, αυτό είναι στην πραγματικότητα αποδυναμωμένο.

---

³³ Α. Παπαδαμάκης, ό.π., σ.135

³⁴ Θ. Παπακυριάκου, ό.π., σ.16επ.

5. Έκταση του δικαιώματος

Ένα ζήτημα το οποίο τίθεται είναι σε τι εκτείνεται το δικαίωμα σιωπής. Μας ενδιαφέρει δηλαδή να διαπιστώσουμε αν αφορά μόνο στα πραγματικά περιστατικά της κατηγορίας ή αν αντίθετα εκτείνεται και στα προσωπικά στοιχεία του κατηγορουμένου. Το ερώτημα αυτό τίθεται ενόψει της ειδικής ρύθμισης που επιφυλάσσει ο ΚΠΔ για τα προσωπικά στοιχεία του κατηγορουμένου.

Ειδικότερα, στο άρθρο 342 ΚΠΔ αναφέρεται ότι η εξακρίβωση της ταυτότητας του κατηγορουμένου γίνεται πριν αρχίσει η αποδεικτική διαδικασία³⁵. Μάλιστα σύμφωνα με το άρθρο 273 παρ. 1ΚΠΔ προκύπτει ότι τμήμα της εξέτασης κατά την προδικασία αποτελεί η υποβολή προσωπικών ερωτήσεων προς τον κατηγορούμενο. Φαίνεται μάλιστα ως προς αυτές τις ερωτήσεις ο κατηγορούμενος να υποχρεούται να καταθέσει την αλήθεια. Μεταξύ των στοιχείων αυτών περιλαμβάνεται και η δήλωση διεύθυνσης κατοικίας του κατηγορουμένου. Άλλωστε χωρίς την γνώση των στοιχείων αυτών, θα ήταν πιθανή η πλάνη των ανακριτικών αρχών ως προς την ταυτότητα του προσώπου, η ενοχοποίηση αμέτοχων τρίτων αλλά και η καθυστέρηση της διαδικασίας απονομής της δικαιοσύνης.

Το ζήτημα αυτό απασχόλησε και το Συμβούλιο Εφετών το έτος 1963³⁶. Στην υπό κρίση υπόθεση το θέμα που τέθηκε ήταν αν η απόκρυψη από τον κατηγορούμενο του επαγγέλματός του συνιστά ψευδή κατάθεση. Το Συμβούλιο θεώρησε πως καθήκον αληθείας στο παρόν στάδιο ουδόλως υφίσταται και ακύρωσε το παραπεμπτικό βούλευμα. Αντίθετη όμως ήταν η εισαγγελική πρόταση του Αντεισαγγελέα Εφετών Κ. Χριστόπουλου. Σύμφωνα με αυτήν από τα άρθρα 273, 342 και 366 ΚΠΔ προκύπτει ότι ο κατηγορούμενος έχει καθήκον αληθείας ως προς τα προσωπικά του στοιχεία, διότι το καθήκον αυτό αποτελεί γενική αρχή και κάμπτεται μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις που αφορούν στην άρνηση απάντησης επί των πραγματικών περιστατικών της κατηγορίας. Κατόπιν ασκήσεως αναιρέσεως η Ολομέλεια του ΑΠ³⁷ δέχθηκε ότι η άσκηση του δικαιώματος σιωπής καταλαμβάνει μόνο την απόκρυψη της ποινικής ευθύνης του ασκούντος αυτό, η οποία καταρχήν δεν προκύπτει από τα προσωπικά στοιχεία. Έκρινε όμως ότι στη συγκεκριμένη η παράλειψη δήλωσης της δεύτερης επαγγελματικής ιδιότητας ήταν δικαιολογημένη, διότι προέκυπτε η ταυτότητά του. Δέχθηκε έτσι εμμέσως ότι τα στοιχεία της ταυτότητας του κατηγορουμένου εκφεύγουν καταρχήν των ορίων του δικαιώματος σιωπής. Τελικά όμως τι από τα δυο ισχύει;

Σε επίπεδο θεωρίας έχουν διατυπωθεί αντίστοιχα διαφορετικές απόψεις. Σποραδικά υποστηρίζεται η θέση ότι το δικαίωμα σιωπής εκτείνεται και στα προσωπικά στοιχεία

³⁵ Ο. Τσόλκα, ό.π., σ.144επ.

³⁶ ΣυμβΕφΑΘ 199/1963, ΠοινΧρ ΙΓ', σ.173

³⁷ ΟΛ ΑΠ 227/1963, ΠοινΧρ ΙΓ', σ. 606

του κατηγορουμένου³⁸. Όμως δεν αντικρούεται εμπειριστατωμένα και η θέση ότι ως προς τα προσωπικά στοιχεία υπάρχει καθήκον αληθείας. Το ζήτημα απασχόλησε έντονα και τη γερμανική θεωρία³⁹. Κατά μια άποψη με έρεισμα το άρθρο 163 b I του γερμανικού ΚΠΔ υφίσταται αρμοδιότητα των ανακριτικών οργάνων να διακριβώσουν τα στοιχεία της ταυτότητας, οπότε η εξιχνίαση του εγκλήματος κρίνεται υπέρτερη από το δικαίωμα στην «πληροφοριακή αυτοδιάθεση», ενώ δεν τίθεται θέμα στάθμισης με την αρχή της μη αυτοεπιβάρυνσης. Άλλη άποψη θεωρεί, αντίθετα, πως το δικαίωμα σιωπής εκτείνεται και στα προσωπικά στοιχεία. Μια μέση άποψη υποστηρίζει ο Verrel. Ειδικότερα, υποστηρίζει ότι η ταυτοποίηση του προσώπου, προκειμένου η πολιτεία να λάβει τις αναγκαίες πληροφορίες προς εκπλήρωση των αρμοδιοτήτων της, είναι θεμιτή. Ωστόσο όταν οι πληροφορίες αυτές εκτιμώνται στο πλαίσιο επιμετρήσεως της ποινής, και οδηγούν στην αυτοεπιβάρυνση του προσώπου, τότε η λήψη τους αντίκειται στο δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης.

Φρονώ ότι ορθότερη είναι η τελευταία άποψη, κατά την οποία η έκταση του δικαιώματος σιωπής θα κριθεί *ad hoc*. Έτσι αν η αποκάλυψη προσωπικών στοιχείων έχει αυτοεπιβαρυντικό περιεχόμενο, τότε καλύπτεται από την προστασία του δικαιώματος σιωπής. Ειδάλλως δεν καλύπτεται. Βέβαια πολλές φορές μια πληροφορία μπορεί να μην περιέχει εκ πρώτης όψεως επιβαρυντικές πληροφορίες αλλά σε μια βαθύτερη προσέγγιση να περιέχει. Παραδείγματος χάρη, η αποκάλυψη της διεύθυνσης κατοικίας μπορεί να είναι αναγκαία για την κοινοποίηση εγγράφων ή κλήσεων. Ωστόσο μπορεί να αξιοποιηθεί και για διενέργεια ανακριτικών πράξεων (κατ' οίκον έρευνα, κατάσχεση). Κατά την άποψη του γράφοντος εφόσον η πληροφορία δεν είναι σε αφηρημένο επίπεδο πρόσφορη και δεν μπορεί να οδηγήσει άμεσα σε αυτοεπιβάρυνση πρέπει να θεωρείται επιτρεπτή η σύννομη απόσπασή της, ειδάλλως θα δυσχεραινόταν δυσανάλογα το ανακριτικό έργο.

6. Αποδεικτική αξιοποίηση της σιωπής

Για την αποδεικτική αξιοποίηση της σιωπής η θεωρία διακρίνει ανάλογα με το αν πρόκειται για ολική ή μερική σιωπή. Ως προς την ολική σιωπή γίνεται δεκτό γίνεται δεκτό ότι δεν μπορεί να αξιοποιηθεί εις βάρος του κατηγορουμένου, αφού αποτελεί ενάσκηση υπερασπιστικού δικαιώματος⁴⁰. Πέραν αυτού, όμως, δικαιολογείται από το γεγονός ότι το δικαστήριο δεν μπορεί να γνωρίζει τα κίνητρα που λανθάνουν πίσω από τη σιωπή του κατηγορουμένου, ώστε να αποδώσει αποδεικτικό νόημα. Με άλλα λόγια, η σιωπή του κατηγορουμένου μπορεί να εκδηλώνεται όχι μόνο για να αποκρύψει επιβαρυντικά γεγονότα αλλά για να συγκαλύψει την ευθύνη τρίτων

³⁸ Θ. Δαλακούρας, Η σιωπή του κατηγορουμένου στην ποινική δίκη, Αρμ 1989, σ. 209

³⁹ Ο. Τσόλκα, ό.π., σ.146επ.

⁴⁰ Θ. Παπακυριάκου, ό.π., σ.35επ.

προσώπων ή να διαφυλάξει μια επαγγελματική ή ακόμα μια προσωπική σχέση και κατά συνέπεια κρίνεται αποδεικτικά απρόσφορη⁴¹. Παρόλα αυτά το επιχείρημα αυτό χωλαίνει, καθώς αν για κάποιον λόγο περιερχόταν σε γνώση του δικαστηρίου το κίνητρο της σιωπής τότε θα άνοιγε ο δρόμος αξιοποίησής της. Σε κάθε περίπτωση καταλήγουμε ότι η ολική σιωπή δεν δύναται να αξιοποιηθεί εις βάρος του κατηγορουμένου, διότι αποτελεί απόρροια της ελευθερίας καταθέσεως του.

Πέραν αυτού όμως διατυπώνεται ένα ακόμη επιχείρημα προς την κατεύθυνση της μη αξιοποίησης της ολικής σιωπής. Αυτό είναι ότι η ολική σιωπή αποτελεί ένα «δικαιϊκό μηδέν», το οποίο δεν έχει απολύτως κανένα περιεχόμενο⁴². Με άλλη διατύπωση, η σιωπή αποτελεί ένα «τίποτα», το οποίο δεν μπορεί να εκτιμηθεί καθόλου από το δικαστήριο ούτε υπέρ ούτε κατά του κατηγορουμένου, διότι δεν συνιστά καν «αποδεικτικό μέσο». Το επιχείρημα αυτό συνεισφέρει δυο νέα στοιχεία στην ανάλυσή μας. Το πρώτο είναι ότι η ολική σιωπή δεν μπορεί να αξιοποιηθεί αποδεικτικά ούτε υπέρ του κατηγορουμένου, αφού παρέλκει η αποδεικτική αξιολόγηση όταν δεν υπάρχει αποδεικτικό μέσο⁴³. Το δεύτερο είναι ότι υπό αυτά τα δεδομένα δεν εισάγεται κανένας περιορισμός στην ελεύθερη εκτίμηση των αποδείξεων⁴⁴ που καθιερώνει το άρθρο 177ΚΠΔ, αφού δεν υπάρχει «τίποτα» για να εκτιμηθεί. Είναι όμως έτσι τα πράγματα; Η θέση αυτή δύσκολα μπορεί να γίνει αποδεκτή. Τούτο διότι η σιωπή αποτελεί αναμφίβολα μορφή συμπεριφοράς και όχι ένα «μη γεγονός» και άρα μπορεί να εκτιμηθεί. Άρα με το δικαίωμα σιωπής εισάγεται περιορισμός στην ελευθερία εκτίμησης των αποδείξεων και μόνο στον βαθμό που αυτή αξιοποιείται εις βάρος του κατηγορουμένου. Από όλες τις πλευρές, όμως, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η ολική σιωπή δεν μπορεί να αξιοποιηθεί εις βάρος του κατηγορουμένου.

Ως προς την μερική σιωπή έχουν διατυπωθεί διαφορετικές απόψεις. Σύμφωνα με μια άποψη η μερική άρνηση αποτελεί άσκηση του δικαιώματος σιωπής και ως εκ τούτου δεν μπορεί να αξιολογείται σε βάρος του κατηγορουμένου⁴⁵. Μάλιστα, σύμφωνα με την Τσόλκα ακόμα και αν δεν δεχθούμε τη μερική άρνηση ως ενάσκηση του δικαιώματος στη σιωπή, αποτελεί σε κάθε περίπτωση ενάσκηση του δικαιώματος στη μη αυτοενοχοποίηση. Επομένως εξ αυτού του λόγου δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί επιβαρυντικά για τον κατηγορούμενο.

Έχουν διατυπωθεί όμως και αντίθετες απόψεις. Ειδικότερα υποστηρίζεται ότι η μερική σιωπή αποτελεί μέρος της συνολικής κατάθεσης του κατηγορουμένου και για

---

⁴¹ Ο. Τσόλκα, ό.π., σ. 139

⁴² Ο. Τσόλκα, ό.π., σ. 140

⁴³ Η άποψη αυτή φαίνεται να ανατρέπει το τεκμήριο αθωότητας

⁴⁴ Δ. Πρωτόπαπας, Το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου στην ποινική δίκη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2006, σ. 296επ.

⁴⁵ Θ. Παπακυριάκου, ό.π., σ. 35

αυτόν τον λόγο πρέπει να αξιολογείται⁴⁶. Πώς είναι όμως δυνατό η ολική σιωπή να θεωρείται ομόφωνα ανεπίδεκτη αξιοποίησως ως έκφανση της ελευθερίας καταθέσεως και η μερική σιωπή δεκτική αξιοποίησως; Δεν αναιρείται με αυτόν τον τρόπο το δικαίωμα του κατηγορουμένου να επιλέξει την υπερασπιστική του τακτική;

Ενδιαφέρουσα είναι σε αυτό το σημείο και η άποψη του Ανδρουλάκη, ο οποίος διακρίνει ως εξής⁴⁷. Αν έχουμε ρητή άρνηση του κατηγορουμένου να απαντήσει σε μια συγκεκριμένη ερώτηση του ανακριτή, τότε ισχύει ό,τι και για την ολική σιωπή, ήτοι είναι απαγορευμένη η αποδεικτική αξιολόγησή της εις βάρος του κατηγορουμένου. Όταν όμως γίνεται παρασιώπηση (ενοχοποιητικών) δεδομένων στο πλαίσιο της ελευθερίας καταθέσεως, τότε η μερική σιωπή δεν αποτελεί ενάσκηση του δικαιώματος σιωπής και είναι αποδεικτικά αξιοποιήσιμη. Μάλιστα, ο Ανδρουλάκης ονοματίζει την ειδική αυτή μορφή της μερικής σιωπής ως παρασιώπηση.

Το αδιέξοδο αυτό μπορεί να λυθεί αν εξετάσουμε ποιο είναι το αντικείμενο του δικαιώματος σιωπής. Ένα πρώτο επιχείρημα υποστηρίζει ότι το δικαίωμα της σιωπής αφορά στο «εάν» της κατάθεσης⁴⁸. Αν έτσι έχουν τα πράγματα -και αυτό υποστηρίζει η γερμανική νομολογία- τότε η μερική σιωπή αποτελεί *aliud* σε σχέση με την ολική σιωπή ή την πρόσκαιρη. Έτσι με δεδομένο ότι στη μερική σιωπή ο κατηγορούμενος επιλέγει έστω και μερικώς να καταθέσει, τίθεται στη διάθεση του δικαστή ως προσωπικό αποδεικτικό μέσο. Παρατείνεται, δηλαδή, κατά αποτέλεσμα από το δικαίωμα σιωπής του. Υπό αυτήν την οπτική, η μερική σιωπή είναι καθόλα αξιοποιήσιμη από τον ποινικό δικαστή- και αυτή είναι η κρατούσα θέση. Αν ωστόσο δεχθούμε ότι το δικαίωμα της σιωπής εκτείνεται όχι μόνο στο «εάν» της κατάθεσης αλλά και στο «πώς» οδηγούμαστε σε διαφορετικά συμπεράσματα⁴⁹. Τότε η ελευθερία του κατηγορουμένου δεν εκτείνεται μόνο στο «εάν» θα σιωπήσει αλλά και σε ποιο βαθμό θα το κάνει. Κατά συνέπεια, η μερική σιωπή εντάσσεται στην ελευθερία μερικής κατάθεσής του και εξ αυτού του λόγου δεν μπορεί να αξιοποιηθεί. Διαφορετικά ο κατηγορούμενος θα εξαναγκαζόταν εμμέσως και παρά τον νόμο να καταθέσει.

Στην πραγματικότητα όμως η λύση στο πρόβλημα πρέπει να δοθεί διαφορετικά. Ακόμα και αν δεχθούμε ότι το δικαίωμα της σιωπής εκτείνεται μόνο στο «εάν» της κατάθεσης, ακόμη και τότε μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι η αξιοποίησή της είναι απαγορευμένη. Τούτο διότι η «μερική σιωπή» καλύπτεται στην πραγματικότητα από το δικαίωμα σε μη αυτοενοχοποίηση⁵⁰. Εφόσον δηλαδή ο

⁴⁶ Στ. Παπαγεωργίου-Γονατάς, Το δικαίωμα μερικής σιωπής του κατηγορουμένου, Ποιν Χρ Μ', σ. 246 επ.

⁴⁷ Ν. Ανδρουλάκης, ό.π., σ. 358, υποσημ. 257

⁴⁸ Ο. Τσόλκα, ό.π., σ.141επ.

⁴⁹ Ο.π.

⁵⁰ Ο.π.

κατηγορούμενος δικαιούται να μην καταθέτει επιβαρυντικά για εκείνον γεγονότα, δικαιούται ταυτόχρονα και σε μερική σιωπή. Και αυτή νομίζω είναι η ορθότερη λύση.

7. Αναγκαία Παρέκβαση: η σιωπή στο Αστικό Δίκαιο

Για το ζήτημα αν και σε ποιο βαθμό μπορεί η σιωπή του κατηγορουμένου να αξιοποιηθεί αποδεικτικά είναι αναγκαίο να αντλήσουμε επιχειρήματα και από τον χώρο του αστικού δικαίου. Τούτο διότι αφενός η νομολογία του ΕΔΔΑ δέχεται ενίοτε ότι η σιωπή του κατηγορουμένου μπορεί να αξιοποιηθεί αποδεικτικά ακόμα και εις βάρος του, αν το αποδεικτικό υλικό και οι περιστάσεις είναι τέτοιες που οδηγούν με βεβαιότητα στην κατάφαση της αξιόποινης συμπεριφοράς. Αφετέρου δε διότι στην περίπτωση της μερικής σιωπής υπάρχουν διαφορετικές απόψεις ως προς το αξιοποιήσιμο ή μη αυτής. Ο χώρος του αστικού δικαίου λοιπόν θα μπορούσε να δώσει μια διαφωτιστική κατεύθυνση, διότι είναι εκείνος ο οποίος ασχολείται κατεξοχήν με το τι συνιστά δήλωση βούλησης ενός προσώπου και τι όχι.

Σύμφωνα με τη διδασκαλία του αστικού δικαίου η σιωπή καταρχήν δεν έχει δικαιοπρακτικό περιεχόμενο και δεν συνιστά δήλωση βουλήσεως. Ωστόσο όταν προκύπτει από επανειλημμένες συναλλαγές ή κάποια συμφωνία ότι η σιωπή θα θεωρείται αποδοχή ή απόρριψη της προτάσεως, τότε θεωρείται δήλωση βουλήσεως⁵¹. Το ίδιο και όταν ο νόμος εξομοιώνει τη σιωπή με δήλωση βουλήσεως, οπότε γίνεται λόγος για δικαιοπρακτική παράλειψη⁵².

Σε κάθε περίπτωση όμως η σιωπή διαφέρει από τη σιωπηρή δήλωση βουλήσεως⁵³. Η τελευταία συνιστά πάντοτε δήλωση βουλήσεως απλώς συνάγεται συμπερασματικά από τη συμπεριφορά του δηλούντος (π.χ. η αίτηση εκδόσεως κληρονομητηρίου συνεπάγεται αποδοχή της κληρονομιάς). Τη σιωπηρή δε δήλωση βουλήσεως γνωρίζει πολύ καλά και η ποινική θεωρία και ιδίως στο έγκλημα της απάτης του 386ΠΚ. Στο τελευταίο ένας από τους τρόπους τέλεσης του εγκλήματος αποτελεί η παρασταση ψευδών γεγονότων ως αληθινών (τέλεση με ενέργεια). Γίνεται όμως δεκτό ότι τέτοια παράσταση μπορεί να γίνει και με συμπερασματικά συναγόμενη δήλωση⁵⁴(π.χ. επίδειξη κλεμμένης πιστωτικής κάρτας σε υπάλληλο καταστήματος, οπότε συνάγεται ότι ο κάτοχός της είναι και δικαιούχος). Τέτοια δήλωση δεν αποτελεί όμως η απλή μη ενημέρωση του ζημιωθέντος (*ignorantia facti*) όταν δεν υφίσταται ιδιαίτερη νομική υποχρέωση, ενώ αν τέτοια υποχρέωση υφίσταται, τελείται το έγκλημα με «παρασιώπηση» (μη γνήσιο έγκλημα παραλείψεως)⁵⁵, οπότε η σιωπή εν

⁵¹ Α. Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Π.Ν. Σάκκουλας, 2019, σ.366επ.

⁵² ΑΚ 476, 564 παρ.2, 650, 1850

⁵³ Α. Γεωργιάδης, ό.π., σ.366επ.

⁵⁴ Χ. Μυλωνόπουλος, Ποινικό Δίκαιο. Ειδικό Μέρος, Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, σ.383επ.

⁵⁵ Ό.π., σ.399επ.

προκειμένου αποκτά νόημα αντίστοιχο με εκείνο της δικαιοπρακτικής παράλειψης του αστικού δικαίου.

Από την ως άνω συγκριτική επισκόπηση αντιλαμβανόμαστε πως η έννοια της σιωπής έχει διαβαθμίσεις. Άλλοτε μπορεί να μην αποτελεί καν μορφή συμπεριφοράς. Άλλοτε μπορεί να έχει κάποιο νόημα είτε επειδή αυτό απαιτεί ο νόμος είτε επειδή αυτό συνάγεται από τις περιστάσεις. Στο πλαίσιο των περιστάσεων της ποινικής δίκης η σιωπή πάντα έχει κάποιο νόημα: αυτό είναι ότι αποτελεί αντανάκλαση της υπερασπιστικής τακτικής του κατηγορουμένου άρα σίγουρα δεν αποτελεί «μη γεγονός». Ωστόσο δύσκολα θα μπορούσε να συναχθεί συμπερασματικά συναγόμενη δήλωση του κατηγορουμένου μέσα από τη σιωπή ότι τέλεσε την πράξη, διότι εκ των πραγμάτων ο κατηγορούμενος θα το κατέθετε ρητά αν το ήθελε (πράγμα δύσκολο).

8. Αποδεικτική αξιοποίηση της σιωπής στην Ένορκη Διοικητική Εξέταση

8.1. Οι θέσεις της θεωρίας

Όπως αναπτύσσεται αναλυτικά στην παρούσα μελέτη η μαρτυρική κατάθεση του μετέπειτα κατηγορουμένου δεν μπορεί να αξιοποιηθεί αποδεικτικά. Ειδικά, θα καταστρατηγούνταν το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης με δεδομένο ότι ο μάρτυρας έχει καθήκον αληθείας. Τι γίνεται όμως στις περιπτώσεις των διοικητικών διαδικασιών;

Στο Υπαλληλικό Δίκαιο είτε με τη στενή έννοια του άρθρου 1 παρ. 2 του υπαλληλικού κώδικα (π.δ. 611/1977) είτε με την ευρεία έννοια των άρθρων 13 περ. α' ΠΚ (και 263α πΠΚ) είναι συνήθης η διεξαγωγή Ένορκης Διοικητικής Εξέτασης σε βάρος υπαλλήλου, ο οποίος καλείται να καταθέσει με το καθεστώς του μάρτυρα⁵⁶. Στην περίπτωση αυτή τίθεται το ζήτημα τι γίνεται αν καταθέσει ο μετέπειτα κατηγορούμενος στην ΕΔΕ υπό το καθεστώς του μάρτυρα. Τίθεται δηλαδή το ερώτημα αν η κατάθεσή του στο πλαίσιο της διοικητικής διαδικασίας είναι αξιοποιήσιμη στον χώρο της ποινικής δίκης, ώστε να ασκηθεί η ποινική δίωξη.

Στο πειθαρχικό δίκαιο (αλλά πρωτίστως και στο ποινικό) παρατηρείται έλλειψη ρητής ρυθμίσεως που να απαγορεύει την αποδεικτική αξιοποίηση της κατάθεσης του υπαλλήλου από την πειθαρχική διαδικασία στη μετέπειτα ποινική δίκη. Κατά συνέπεια υφίσταται νομοθετικό κενό αναφορικά με την προστασία του μετέπειτα κατηγορουμένου στην ποινική δίκη. Μάλιστα ενόψει της σιωπής του νόμου στο πειθαρχικό και το ποινικό δίκαιο θα μπορούσε να συναχθεί πως η χορήγηση των

---

⁵⁶ Θ. Γκενεράλης, Η αρχή 'nemo tenetur se ipsum accusare/prodere' στην ένορκη διοικητική εξέταση (ΕΔΕ) και στην ποινική δίκη που την ακολουθεί, σ.635επ.

δικονομικών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου εκλείπει⁵⁷(επιχείρημα εξ αντιδιαστολής) στην ποινική δίκη, όταν η κατάθεση προέρχεται από διοικητικές διαδικασίες. Αυτό σημαίνει ότι η ενδεχόμενη ομολογία του υπαλλήλου θα χρησιμοποιηθεί στο σύνολο των δικονομικών σταδίων που συναπαρτίζουν την ποινική δίκη. Ειδικότερα η ομολογία αυτή θα θεωρείται αρκετή προκειμένου να ασκηθεί ποινική δίωξη από τον Εισαγγελέα. Ακολούθως, στην κύρια ανάκριση ήδη πριν την απολογία του ο κατηγορούμενος θα έχει απωλέσει το δικαίωμα σιωπής, καθώς η προγενέστερη ομολογία του θα είναι αξιοποιήσιμη, ενώ περαιτέρω θα θεωρείται επαρκές στοιχείο για να θεμελιώσει την παραπομπή του στο ακροατήριο. Στο δε ακροατήριο οι διενεργούντες την ΕΔΕ θα κληθούν να καταθέσουν ως μάρτυρες⁵⁸. Το ζήτημα λοιπόν που επανέρχεται είναι αν τέλει δημιουργείται κάποια ακυρότητα.

Κατά μια άποψη η κατάθεση και ειδικότερα η ομολογία στο πλαίσιο της ΕΔΕ μπορεί να αξιοποιηθεί επί τη βάση της ηθικής απόδειξης (177ΚΠΔ)⁵⁹. Κατά άλλη άποψη ελλείψει ρυθμίσεως στο πειθαρχικό και ποινικό δίκαιο πρέπει να επιστρατεύσουμε τους κανόνες της μεθοδολογίας του δικαίου. Έτσι αφού διαπιστώσουμε την ύπαρξη ακούσιου κενού, μπορούμε στη συνέχεια να εφαρμόσουμε αναλογικά την προστασία που παρέχει ο ΚΠΔ στην προδικασία αναφορικά με το δικαίωμα σιωπής (βλ. άρθρα 244, 104 και 105 ΚΠΔ), ακόμα και όταν η κατάθεση προέρχεται από πειθαρχική διαδικασία λόγω της αξιολογικής ομοιότητας μεταξύ ρυθμισμένης και αρρύθμιστης περίπτωσης⁶⁰. Η ομοιότητα έγκειται στον κίνδυνο μαρτυροποίησης του κατηγορουμένου που είναι κοινός τόσο όταν εξετάζεται υπό καθεστώς μάρτυρα στην ποινική διαδικασία όσο και όταν εξετάζεται σε διοικητική διαδικασία, πλην όμως η κατάθεσή του αξιοποιείται στην ποινική δίκη.

Ορθότερο είναι να θεωρήσουμε ότι η μαρτυρική κατάθεση του κατηγορουμένου στο πλαίσιο ΕΔΕ δεν μπορεί να αξιοποιηθεί αποδεικτικά στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας. Τούτο διότι διαφορετικά θα καταστρατηγούνταν το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης⁶¹. Άλλωστε υπό τον ισχύοντα ΚΠΔ, όπως θα αναδειχθεί και κατωτέρω, η ΕΔΕ εξομοιώνεται με προκαταρκτική εξέταση, επιτελώντας λειτουργικά παρόμοιο ρόλο με μια αμιγώς ποινική διαδικασία. Ως εκ τούτου ορθότερο είναι να δεχθούμε τη γέννηση απόλυτης ακυρότητας, εφόσον βέβαια η διοικητική διαδικασία προσιδιάζει σε ποινική, ούτως ώστε να υπάρχει αξιολογική ομοιότητα μεταξύ ρυθμισμένης και αρρύθμιστης περίπτωσης.

Παρεμπιπτόντως, να τονίσουμε πως το ζήτημα σεβασμού στο δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης τίθεται και στο πλαίσιο της πολιτικής δίκης. Έτσι ο μάρτυρας

---

⁵⁷ Ο.π.

⁵⁸ Ο.π.

⁵⁹ Ο.π.

⁶⁰ Ο.π.

⁶¹ Ο. Τσόλκα, ό.π., σ.226

κατά το άρθρο 402 ΚΠολΔ δεν υποχρεούνται να καταθέσει: «περιστατικά που μπορούν να δικαιολογήσουν τη δίωξη για αξιόποινη πράξη είτε του ιδίου είτε κάποιου προσώπου που συνδέεται στενά μαζί του κατά το άρθρο 401 αρ. 2 ή που θίγουν την τιμή του, ή την τιμή των προσώπων αυτών». Έπειτα σύμφωνα με την παράγραφο 2 του άρθρου 450ΚΠολΔ : «Κάθε διάδικος ή τρίτος έχει υποχρέωση να επιδείξει τα έγγραφα που κατέχει και που μπορούν να χρησιμεύσουν για απόδειξη, εκτός αν συντρέχει σπουδαίος λόγος που δικαιολογεί τη μη επίδειξή τους. Σπουδαίος λόγος συντρέχει ιδίως στις περιπτώσεις που επιτρέπεται να αρνηθεί κανείς να μαρτυρήσει». Οι διατάξεις αυτές αποτελούν συνέπεια του δικαιώματος σιωπής, εντούτοις δεν προβλέπουν υποχρέωση ενημέρωσης για αυτό το δικαίωμα. Λόγω της ασθενούς αυτής κατοχύρωσης πρέπει να θεωρήσουμε ότι τυχόν επιβαρυντική κατάθεση προσώπου στο πλαίσιο πολιτικής δίκης δεν πρέπει να ληφθεί υπόψη εντός αλλά και για την κίνηση της ίδιας της ποινικής δίωξης, εκτός αν προκύπτει ότι ο ίδιος παραιτήθηκε του δικαιώματος (πράγμα ιδιαιτέρως δύσκολο)⁶². Ως εκ τούτου αν μαρτυροποιηθεί ο κατηγορούμενος στο πλαίσιο της πολιτικής δίκης, η κατάθεσή του αυτή δεν θα μπορεί να αξιοποιηθεί για να κινηθεί η ποινική δίωξη.

8.2. Οι θέσεις της νομολογίας

Ένα ενδιαφέρον ζήτημα στο οποίο υπεισήλθε αυτή η Ολ ΑΠ (σε Συμβούλιο) 1/2004 είναι σε ποιες διοικητικές διαδικασίες μπορεί να εφαρμοστεί η αρχή της σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης⁶³. Παλαιότερα γινόταν δεκτή η αποδεικτική αξιοποίηση καταθέσεων του μετέπειτα κατηγορουμένου στο πλαίσιο ΕΔΕ, προκειμένου να ασκηθεί η ποινική δίωξη⁶⁴. Τα επιχειρήματα που επιστρατεύονταν ήταν τα εξής. Ειδικότερα ελλείπει ρητής πρόβλεψης στα άρθρα 31 παρ. 2 πΚΠΔ και 105 ΚΠΔ συναγόταν ότι η ΕΔΕ βρίσκεται εκτός πλαισίου αποδεικτικής απαγόρευσης. Εντούτοις, ο αντίλογος ήταν πως η τελεολογία των διατάξεων δεν ήταν να αποκλείσουν την παρεχόμενη ποινική προστασία από το στάδιο της ΕΔΕ αλλά η ανάγκη σεβασμού στα δικαιώματα του κατηγορουμένου, η οποία συντρέχει και σε εκείνο το στάδιο. Για αυτό άλλωστε υποστηριζόταν πως παρά την έλλειψη ρύθμισης η αποδεικτική απαγόρευση έπρεπε να ισχύσει και στα στάδια της κύριας ανάκρισης και της προανάκρισης (π.χ. όταν καλείται ως μάρτυρας ο μετέπειτα κατηγορούμενος)⁶⁵. Επρόκειτο ουσιαστικά για αναλογική εφαρμογή της προστασίας των άρθρων 31 παρ. 2 πΚΠΔ και 105 ΚΠΔ, η οποία ορθά υπερακόντισε το εξ αντιδιαστολής επιχείρημα και ήρθε σε συμφωνία με τις αρχές της δίκαιης δίκης και της ΕΣΔΑ. Έτσι η παλιά θεώρηση άλλαξε προς τη σωστή κατεύθυνση με την Ολ ΑΠ (σε Συμβούλιο) 1/2004. Ειδικότερα έγινε δεκτό ότι η αποδεικτική απαγόρευση εκτείνεται

⁶² Ο.π.

⁶³ Βλ. σχετικά Α. Ζαχαριάδη, παρατηρήσεις σε Ολ ΑΠ 4/2008, ΠοινΧρ 2008, σ.692επ.

⁶⁴ ΑΠ 349/2001, ΠοινΧρ 2001, σ.1084

⁶⁵ Δ. Συμμεωνίδης,ό.π., σ.459επ

και σε καταθέσεις κατά τη διάρκεια διοικητικών διαδικασιών, εφόσον ισοδυναμούν κατά τη νομοθετική στάθμιση με την προκαταρκτική εξέταση και ως εκ τούτου επιτελούν λειτουργικά τον ίδιο ρόλο («μαρτυρικών καταθέσεων, οι οποίες λήφθηκαν, είτε κατά τη διάρκεια αρμοδίως διαταχθείσας διοικητικής εξέτασης, η οποία μετά την ισχύ του Ν. 3160/2003 εξομοιώνεται με την προκαταρκτική εξέταση, είτε μετά την άσκηση ποινικής δίωξης για συγκεκριμένη πράξη»)⁶⁶. Στην περίπτωση αυτή υπάγεται και η ένορκη διοικητική εξέταση. Ωστόσο, άλλες διοικητικές διαδικασίες δεν εντάσσονται σε αυτήν την απαγόρευση αξιοποίησης. Στο πλαίσιο αυτό το Συμβούλιο της Επικρατείας δέχθηκε ότι το δικαίωμα σιωπής στην ποινική δίκη, όπως απορρέει και από το άρθρο 6 ΕΣΔΑ, αφορά και σε καταθέσεις σε διοικητικές διαδικασίες, αν επιβάλλονται κρυπτοποιινές (πολλαπλά τέλη για τους δράστες λαθρεμπορικών παραβάσεων) και υπάρχει άμεσος ή έμμεσος εξαναγκασμός⁶⁷.

Τη σημασία της Ολ ΑΠ 1/2004 αναδεικνύει και ο Αναγνωστόπουλος⁶⁸ ο οποίος τονίζει ότι κρίσιμο δεν είναι αν η κατάθεση δόθηκε εντός της αυτής «τεχνικώς-οικονομικώς» ποινικής διαδικασίας ή σε παράλληλες διαδικασίες (ποινική και διοικητική). Το κρίσιμο είναι αν η κατάθεση δόθηκε στο πλαίσιο διαδικασίας που είχε ως αφορμή την ίδια υπόθεση ως ιστορικό γεγονός. Άλλωστε, η δημιουργία μιας ή περισσότερων (ποινικών) διαδικασιών εξαρτάται από το οικονομικό σύστημα του κάθε κράτους, το οποίο μπορεί να προβλέπει ή να μην προβλέπει την συνεκδικασή τους. Θα ήταν όμως ανεπίτρεπτο η τεχνητή δημιουργία περισσότερων διαδικασιών, προκειμένου να παραβιάζονται τα δικαιώματα του κατηγορουμένου (π.χ. η κατάθεση του μάρτυρα σε μια διαδικασία αξιοποιείται αποδεικτικά εις βάρος του σε μια άλλη διαδικασία με την ιδιότητά του ως κατηγορουμένου).

9. Γνωστοποίηση του δικαιώματος

9.1. Τι ίσχυε

Υπό προηγούμενα νομοθετικά καθεστάτα δεν υπήρχε πρόβλεψη στον ΚΠΔ αναφορικά με την υποχρέωση γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής. Άλλωστε το τελευταίο δεν περιλαμβανόταν στις γενικές διατάξεις του ΚΠΔ, οι οποίες κατοχύρωναν τα δικαιώματα των διαδίκων και ειδικότερα τα δικαιώματα του κατηγορουμένου. Η μόνη ρύθμιση ήταν αυτή του άρθρου 273 παρ. 2ΚΠΔ κατά το οποίο : «ο κατηγορούμενος έχει δικαίωμα να αρνηθεί να απαντήσει». Εφόσον λοιπόν το δικαίωμα σιωπής δεν είχε ισάξια κατοχύρωση με τα λοιπά δικαιώματα του

⁶⁶ Θ. Παπακυριάκου, ό.π., σ.25επ.

⁶⁷ ΣτΕ 689/2009

⁶⁸ Ολ ΑΠ (Συμβούλιο) 1/2004, ΠοινΧρ ΝΕ', σ.133επ. με παρατηρήσεις Η. Αναγνωστόπουλου

κατηγορουμένου, επόμενο ήταν να μην υφίσταται και υποχρέωση γνωστοποίησης αυτού, όπως συνέβαινε με τα λοιπά δικαιώματα. Ειδικότερα στο τότε άρθρο 103 πΚΠΔ προβλεπόταν η υποχρέωση γνωστοποίησης για δικαιώματα του κατηγορουμένου, όπως το δικαίωμα παράστασης με συνήγορο, ανακοίνωσης του περιεχομένου του κατηγορητηρίου και των άλλων εγγράφων της ανάκρισης, το δικαίωμα παροχής προθεσμίας για απολογία. Δεν υπήρχε όμως πρόβλεψη για τη γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής⁶⁹.

Η ασθενής κατοχύρωση σε σύγκριση με τα λοιπά δικαιώματα και κυρίως η μη πρόβλεψη της υποχρέωσης γνωστοποίησης δημιουργούσε δικαιολογημένα ανησυχία. Πρώτα από όλα η άγνοια ενός δικαιώματος μπορεί εύκολα να οδηγήσει σε αδυναμία άσκησής του. Έπειτα ο κίνδυνος παραβίασης μάλιστα του δικαιώματος σιωπής επιτείνεται στην αστυνομική προανάκριση όπου η πρακτική έχει εφεύρει τη μέθοδο της «μαρτυροποίησης του κατηγορουμένου»⁷⁰.

Ο Άρειος Πάγος μάλιστα αρνούνταν να αναγνωρίσει την υποχρέωση γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής, καθώς τέτοια υποχρέωση δεν προβλεπόταν ρητά ενώ μάλιστα δεν μπορούσε να συναχθεί ούτε με αναλογική εφαρμογή⁷¹. Αυτό είχε ως συνέπεια ότι η μη γνωστοποίηση του δικαιώματος δεν γεννούσε ούτε απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας ούτε φυσικά λόγο αναιρέσεως. Επειδή ωστόσο η κατάσταση που είχε διαμορφωθεί ήταν προβληματική εξ όψεως σεβασμού των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου άρχισε να παρατηρείται μια νομοθετική στροφή.

Έτσι με τον Ν. 3160/2003 τροποποιήθηκε το άρθρο 31 παρ. 2 πΚΠΔ, με αποτέλεσμα να προβλέπεται η υποχρέωση του ενεργούντος την προκαταρκτική εξέταση να ενημερώνει τον ύποπτο για το δικαίωμα σιωπής του⁷². Μετά την κατοχύρωση αυτή γίνονταν δεκτό με επιχείρημα «εκ του ελάχιστονος προς το μείζον» ότι τέτοια υποχρέωση ενημέρωσης πρέπει να υπάρχει προφανώς σε όλη την ανάκριση. Με αυτόν τον τρόπο το ως άνω πρόβλημα επιλύθηκε.

9.2. Τι ισχύει

Υπό το ισχύον δίκαιο κατοχυρώνεται πλέον ρητά η υποχρέωση γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής με βάση το άρθρο 95 παρ. 1 ε) ΚΠΔ. Σύμφωνα δε με το άρθρο 96 παρ.1 ΚΠΔ : «Στον ύποπτο ή τον κατηγορούμενο, ο οποίος συλλαμβάνεται ή κρατείται, παρέχεται αμέσως έγγραφο στο οποίο καταγράφονται τα δικαιώματά του και του επιτρέπεται να το διατηρεί στην κατοχή του καθ'όλη τη διάρκεια της

⁶⁹ Δ. Γιαννουλόπουλος, Η γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής στον κατηγορούμενο και η ανάγκη εναρμόνισης της ελληνικής νομοθεσίας με το διεθνές και συγκριτικό δίκαιο, ΠοινΔικ 2012, σ.640επ.

⁷⁰ Βλ. παρακάτω υπό 5.

⁷¹ Βλ. ΑΠ 923/2009

⁷² Δ. Γιαννουλόπουλος, ό.π., σ. 640επ.

στέρησης της ελευθερίας του. Το έγγραφο αυτό περιλαμβάνει πληροφορίες σχετικά με τα ακόλουθα δικαιώματα: [...]ε) το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης.»

Συνάγουμε ως εκ τούτου πως δικαίωμα του υπόπτου ή του κατηγορουμένου δεν είναι μόνο η σιωπή αλλά και η ίδια η ενημέρωση για αυτό του δικαίωμα. Έτσι και η ελληνική θεωρία τονίζει ότι τα κρατικά όργανα οφείλουν να εξηγούν στον κατηγορούμενο μεταξύ άλλων και το δικαίωμα σιωπής⁷³. Η υποχρέωση αυτή δικαιολογείται με βάση την αρχή του κράτους δικαίου και της δίκαιης δίκης και με το επιχείρημα ότι ελλείψει γνώσης του κατηγορουμένου για το δικαίωμά του, ο ίδιος πιθανότατα θα εξαναγκαζόταν εμμέσως σε κατάθεση⁷⁴.

Βέβαια η δικαιολόγηση της υποχρέωσης αυτής αποκλειστικά στη γνώση ή μη του κατηγορουμένου είναι επικίνδυνη για τη θεμελίωση του δικαιώματος σιωπής. Τούτο διότι όταν ο κατηγορούμενος γνωρίζει αυτό του το δικαίωμα, τότε μπορεί να υποστηριχθεί ότι περιορίζεται η υποχρέωση ενημέρωσης των κρατικών οργάνων. Ο κίνδυνος αυθαιρεσίας επιτείνεται μάλιστα αν αναλογιστούμε ότι η απόδειξη της γνώσης μπορεί μόνο να πιθανολογηθεί και ως εκ τούτου είναι πιθανή η επίκλησή της απλά και μόνο προς καταστρατήγηση της υποχρέωσης ενημέρωσης του κατηγορουμένου. Ως εκ τούτου, ασφαλέστερη είναι η στήριξη αυτής της υποχρέωσης ενημέρωσης στο κράτος δικαίου αλλά και στο καθήκον πρόνοιας των ανακριτικών οργάνων⁷⁵.

Το ερώτημα που τίθεται στη συνέχεια είναι σε τι ακριβώς αφορά αυτή η υποχρέωση ενημέρωσης. Κατά πρώτον επιβάλλει τη γνωστοποίηση στον κατηγορούμενο ότι έχει δικαίωμα σιωπής. Κατά δεύτερον πρέπει να διευκρινίζεται ότι ο κατηγορούμενος δικαιούται να μην απαντά ούτε στις ειδικές ερωτήσεις των ανακριτικών αρχών αναφορικά με τα προσωπικά του στοιχεία ή την κατηγορία⁷⁶, προκειμένου η ενημέρωση να καλύπτει την αρχή : «*nemo tenetur se ipsum prodere*». Μάλιστα, η ενημέρωση αυτή πρέπει να είναι και αποτελεσματική, να διαπιστώνεται δηλαδή ότι ο κατηγορούμενος πράγματι αντιλήφθηκε το περιεχόμενο του δικαιώματος. Έτσι αν λόγου χάρη πάσχει από κάποια ασθένεια ή βρίσκεται σε ψυχική ή διανοητική διαταραχή τέτοια που δεν του επιτρέπει να αντιληφθεί το περιεχόμενο της ενημέρωσης, τότε δεν πρέπει να διενεργείται η ανακριτική πράξη⁷⁷.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει τέλος το ζήτημα αν τέτοια ενημέρωση δικαιούται και ο ίδιος ο μάρτυρας. Μολονότι ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας δεν προβλέπει ρητά τέτοια υποχρέωση δεν μπορούμε να την αρνηθούμε. Όπως αναφέραμε και πρωτύτερα το

⁷³ Θ. Δαλακούρας, Η σιωπή του κατηγορουμένου στην ποινική δίκη, Αρμ 1989, σ.320 επ.

⁷⁴ Ο. Τσόλκα, ό.π., σ.150επ.

⁷⁵ Φ. Παπαδόπουλος, Η δικονομική θέση του υπόπτου κατά τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, ΥΠΕΡ 1995, σ. 469επ.

⁷⁶ Ο. Τσόλκα, ό.π., σ.150επ.

⁷⁷ Ο.π.

κράτος δικαίου και η υποχρέωση πρόνοιας των ανακριτικών αρχών αποτελούν στην πραγματικότητα το θεμέλιο της υποχρέωσης ενημέρωσης. Ως εκ τούτου μπορούμε να υποστηρίξουμε πως και για τους μάρτυρες ισχύει αυτή η υποχρέωση⁷⁸. Το ζήτημα αυτό έχει εν μέρει λυθεί στη γερμανική έννομη τάξη. Έτσι στο άρθρο 55γερμΠΚ τονίζεται ότι ο μάρτυρας πρέπει να ενημερωθεί για το δικαίωμά του να μην καταθέσει αυτοεπιβαρυντικά γεγονότα. Ωστόσο το δικαίωμα αυτό είναι περιορισμένο στη γερμανική έννομη τάξη διότι η υποχρέωση των ανακριτικών οργάνων προς ενημέρωση εκδηλώνεται μόνο όταν αντικειμενικά προκύπτει κίνδυνος αυτοεπιβάρυνσης του μάρτυρα και όχι σε κάθε περίπτωση⁷⁹. Παρόλα αυτά η ρύθμιση βρίσκεται προς την σωστή κατεύθυνση και καλό θα ήταν να ενσωματωθεί αντίστοιχη πρόβλεψη και εντός της ελληνικής έννομης τάξης.

9.3. Νομολογία του ΕΔΔΑ

Πλούσια είναι η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αναφορικά με την υποχρέωση γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής του κατηγορουμένου. Όπως θα αναδειχθεί η υποχρέωση ενημέρωσης συνδέθηκε ουκ ολίγες φορές και με το δικαίωμα του κατηγορουμένου σε συνήγορο.

Στην υπόθεση **Salduz κατά Τουρκίας**⁸⁰ ο κατηγορούμενος ήταν ύποπτος για αδίκημα που αφορούσε στην τρομοκρατία. Μολονότι κρατήθηκε από την αστυνομία δεν είχε πρόσβαση σε συνήγορο. Η υπόθεση ήχθη ενώπιον του ΕΔΔΑ. Το ΕΔΔΑ τόνισε ότι το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο διαδραματίζει καίριο ρόλο και για τη διασφάλιση του δικαιώματος σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης. Ειδικότερα επεσήμανε ότι τα δικαιώματα υπεράσπισης του κατηγορουμένου πλήττονται όταν λαμβάνονται υπόψη οι ενοχοποιητικές καταθέσεις που έδωσε κατά την εξέτασή του από την αστυνομία χωρίς να έχει πρόσβαση σε συνήγορο. Με άλλα λόγια η πρόσβαση σε συνήγορο είναι συστατικό στοιχείο του δίκαιου χαρακτήρα της διαδικασίας.

Η απόφαση αυτή είναι σημαντική διότι το ΕΔΔΑ συσχέτισε το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο με το δικαίωμα σε σιωπή και τη δίκαιη δίκη. Ο ρόλος του συνηγόρου είναι κομβικός για να γνωστοποιήσει και να διαφυλάξει το δικαίωμα σιωπής του κατηγορουμένου.

Σχετική είναι η υπόθεση **Pishchalnikov κατά Ρωσίας**⁸¹ όπου το ΕΔΔΑ τόνισε την αναγκαιότητα γνωστοποίησης του δικαιώματος σιωπής ως εγγύηση του ίδιου του δικαιώματος. Στην υπόθεση αυτή διαπιστώθηκε παραβίαση του δικαιώματος σε

⁷⁸ Βλ. και παρατηρήσεις Ν. Λίβου, ΑΠ 566/1993, ΠονΧρ ΜΓ', σ.387

⁷⁹ Ο. Τσόγκα, ό.π., σ.155επ.

⁸⁰ Δ. Γιαννουλόπουλος, ό.π., σ.640επ.

⁸¹ ΕΔΔΑ, Pishchalnikov κατά Ρωσίας, 24.09.2009

δίκαιη δίκη, διότι παρότι η αστυνομία είχε ενημερώσει τον κατηγορούμενο για το δικαίωμα σιωπής, δεν του είχε επιτρέψει να συναντηθεί με συνήγορο.

Στην υπόθεση **Shabelnik κατά Ουκρανίας**⁸² το ΕΔΔΑ δέχθηκε παραβίαση της δίκαιης δίκης λόγω της μη πρόσβασης σε συνήγορο αλλά και λόγω ελαττωμάτων γνωστοποίησης που αφορούσαν στο δικαίωμα σιωπής. Ειδικότερα μολονότι ο κατηγορούμενος είχε ενημερωθεί ότι διαθέτει δικαίωμα σε μη αυτοενοχοποίηση, του είχε παράλληλα αναγγελθεί η ποινική ευθύνη του σε περίπτωση που αρνούνταν να δώσει κατάθεση. Η αντιφατική αυτή συμπεριφορά δημιουργούσε ασάφεια στον κατηγορούμενο ως προς της συνέπειες άσκησης της σιωπής του, πόσω μάλλον όταν δεν του είχε επιτραπεί να συναντηθεί με συνήγορο.

Στις υποθέσεις **Adamkiewicz κατά Πολωνίας**⁸³ και **Brusco κατά Γαλλίας**⁸⁴ ο κατηγορούμενος δεν ενημερώθηκε καθόλου για το δικαίωμα σιωπής του, καθώς αυτό δεν προβλεπόταν από τις νομοθεσίες των εν λόγω κρατών. Στην πρώτη υπόθεση ο κατηγορούμενος συνάντησε το δικηγόρο του μετά τη σύλληψη και την εξέτασή του από την αστυνομία, παρότι ο δικηγόρος προσπαθούσε να επικοινωνήσει μαζί του και προηγουμένως. Κατά συνέπεια ο κατηγορούμενος δεν ενημερώθηκε για το δικαίωμα σιωπής του και οι ανακριτικές αρχές κατόρθωσαν να αποσπάσουν την ομολογία του. Παραβιάστηκε λοιπόν η αρχή της δίκαιης δίκης. Ομοίως στην Brusco κατά Γαλλίας το ΕΔΔΑ τόνισε ότι ο κατηγορούμενος έχει δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο από την κράτησή του και κατά την ανακριτική εξέταση, πόσω μάλλον όταν οι αρχές δεν του έχουν γνωστοποιήσει το δικαίωμα σιωπής του.

Χαρακτηριστική είναι ακόμα η υπόθεση **Stojkovic κατά Γαλλίας και Βελγίου**⁸⁵. Στην υπόθεση αυτή ο κατηγορούμενος είχε παράσχει στις ανακριτικές αρχές επιβαρυντικές για τον ίδιο πληροφορίες. Ωστόσο δεν μπορούσε να καταφαιθεί η συναίνεσή του να αξιοποιηθούν εις βάρος του αυτές οι πληροφορίες. Τούτο διότι δεν είχε ενημερωθεί για το δικαίωμα σιωπής ενώ ακόμα δεν είχε τη δυνατότητα επικοινωνίας με συνήγορο. Για τον λόγο αυτόν το ΕΔΔΑ έκρινε ότι παραβιάστηκε η δίκαιη δίκη, αφού ελλείψει ενημέρωσης δεν μπορούσε να συναχθεί παραίτηση από το δικαίωμα σιωπής.

Σημαντική είναι η υπόθεση **Ibrahim and Others κατά Ηνωμένου Βασιλείου**⁸⁶. Στην απόφαση αυτή το ΕΔΔΑ έκρινε το δικαίωμα σιωπής σύμφυτο με το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο. Στο πλαίσιο προστασίας της δίκαιης δίκης (άρθρο 6 ΕΣΔΑ) οι αρχές οφείλουν να ενημερώνουν τον ύποπτο για τα δικαιώματα αυτά. Σε περίπτωση μη ενημέρωσής του, το δικαστήριο εξετάζει αν η πρακτική αυτή εν τω

---

⁸² ΕΔΔΑ, Shabelnik κατά Ουκρανίας, 19.02.2009

⁸³ ΕΔΔΑ, Adamkiewicz κατά Πολωνίας, 02.03.2010

⁸⁴ ΕΔΔΑ, Brusco κατά Γαλλίας, 14.10.2010

⁸⁵ ΕΔΔΑ, Stojkovic κατά Γαλλίας και Βελγίου, 27.10.2011

⁸⁶ ΕΔΔΑ, Ibrahim and Others κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 13.09.2016

συνόλω της παραβίασε τον δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας. Κριτήριο για την κατάφαση της προσβολής αποτελεί μεταξύ άλλων η δυνατότητα πρόσβασης σε δικηγόρο. Αν η πρόσβαση αυτή είναι δυσχερής τότε το καθήκον των ανακριτικών αρχών να ενημερώσουν για το δικαίωμα της σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης είναι αναγκαίο για να καταφθαί ο δίκαιος χαρακτήρας της διαδικασίας. Συνεπώς δύσκολα θα θεωρηθεί δίκαιη η διαδικασία ακόμα και αν υπάρχουν επιτακτικοί λόγοι, για τους οποίους καθυστερεί η πρόσβαση σε συνήγορο, σε περίπτωση έλλειψης ενημέρωσης εκ μέρους των ανακριτικών οργάνων. Αν μάλιστα δεν υπάρχουν ούτε επιτακτικοί λόγοι τότε κατά κανόνα θα έχει συντελεστεί παραβίαση της δίκαιης δίκης αλλά και πάλι θα εξεταστεί η συνολική δικαιοσύνη της διαδικασίας (overall approach).

Στην υπόθεση αυτή ο 4ος προσφεύγων μολονότι ήταν ύποπτος εξετάστηκε ως μάρτυρας. Κατά συνέπεια δεν του γνωστοποιήθηκε το δικαίωμα σιωπής από τις ανακριτικές αρχές. Η αντιμετώπιση αυτή είναι αντίθετη στη δίκαιη δίκη, πόσω μάλλον όταν χωρίς επιτακτικό λόγο δεν δόθηκε στον προσφεύγοντα η δυνατότητα πρόσβασης σε συνήγορο, ο οποίος θα μπορούσε να τον ενημερώσει για τα δικαιώματά του. Έπειτα η απόδοση της κατηγορίας στον προσφεύγοντα στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό στην κατάθεσή του.

10. Μαρτυροποίηση του κατηγορουμένου

Μια μέθοδος με την οποία επιδιωκόταν η καταστρατήγηση του δικαιώματος σιωπής ήταν εκείνη της μαρτυροποίησης του κατηγορουμένου, μέθοδος που χρησιμοποιούνταν συχνά στο πλαίσιο της αστυνομικής προανάκρισης. Ειδικότερα η αστυνομική προανάκριση διεξάγεται από τους ανακριτικούς υπαλλήλους χωρίς εισαγγελική παραγγελία σύμφωνα με το άρθρο 245 παρ. 2 ΚΠΔ όταν υπάρχει «κίνδυνος απώλειας αποδεικτικών στοιχείων», «δυσχέρεια πραγματοποίησης συγκεκριμένης ανακριτικής πράξης ή κτήσης αποδεικτικού στοιχείου στο μέλλον», «αυτόφωρο κακούργημα ή πλημμέλημα». Σε αυτήν την περίπτωση το πρόσωπο που καλείται να δώσει λόγο στους προανακριτές, φέρει την ιδιότητα του κατηγορουμένου και όλα τα δικαιώματα των άρθρων 84-104 ΚΠΔ. Επειδή όμως τα δικαιώματα αυτά εμπόδιζαν την ταχεία ανακάλυψη της αλήθειας η αστυνομική πρακτική είχε επινοήσει τη μέθοδο της «μαρτυροποίησης του κατηγορουμένου»⁸⁷.

Έτσι τα πρόσωπα που συγκέντρωναν τις υπόνοιες των αστυνομικών αρχών ή ήταν βέβαιο ότι τέλεσαν την πράξη λόγω της κατάληψής τους επ' αυτοφώρω καλούνταν και εξετάζονταν στην αρχή «ανωμοτί» ως μάρτυρες. Έτσι ενόψει του καθήκοντος κατάθεσης και ειδικότερα του καθήκοντος αληθείας που είχε ο μάρτυρας παραβιαζόταν το δικαίωμα σιωπής του κατηγορουμένου. Οι ανωμοτί καταθέσεις και

---

⁸⁷ Ν. Ανδρουλάκης, ό.π., σ.378επ.

κάθε μεταγενέστερη εξαρτημένη πράξη ήταν άκυρες (άρθρο 176 παρ. 2ΚΠΔ)⁸⁸. Ήταν σχετικά άκυρες, διότι ο μάρτυρας πρέπει να εξετάζεται ενόρκως (η σχετική ακυρότητα όμως είναι επικουρική). Κυρίως όμως ήταν απόλυτα άκυρες διότι το εξεταζόμενο πρόσωπο ήταν στην πραγματικότητα κατηγορούμενος και τα υπερασπιστικά δικαιώματά του παραβιάζονταν με αυτόν τον τρόπο (άρθρο 171 παρ. 1 δ' ΚΠΔ)⁸⁹.

Υπό το ισχύον δίκαιο και το άρθρο 105ΚΠΔ ο εξεταζόμενος στην αστυνομική προανάκριση έχει τα δικαιώματα του κατηγορουμένου με κύριο εκείνο της σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης. Σύμφωνα δε με την παράγραφο 3 του άρθρου 105 : «η κατά παράβαση του παρόντος άρθρου εξέταση είναι άκυρη και δεν λαμβάνεται υπόψη». Η παράνομη δε εξέταση απαγορεύεται να αποτελέσει μέρος της δικογραφίας σύμφωνα με την παράγραφο 3 εδάφιο β' του άρθρου 105ΚΠΔ που παραπέμπει στο άρθρο 244 παρ. 3ΚΠΔ, οπότε και η ίδια η κτήση της κατάθεσης είναι απαγορευμένη. Το ίδιο ισχύει και για τον ύποπτο στην προκαταρκτική εξέταση (244 παρ. 1 και παρ. 3ΚΠΔ).

Τα παραπάνω επιβεβαιώνει και η αρεοπαγитική νομολογία. Γίνεται έτσι δεκτό πως αν ο μετέπειτα κατηγορούμενος εξεταστεί ενόρκως ή ανωμοτί κατά την προδικασία (ήτοι προκαταρκτική εξέταση, αστυνομική προανάκριση, τακτική προανάκριση, ανάκριση) χωρίς να διαθέτει τα δικαιώματα του υπόπτου ή του κατηγορουμένου, τότε η κατάθεσή του δεν μπορεί να αξιοποιηθεί μεταγενέστερα προς θεμελίωση της παραπομπής στο ακροατήριο ή της καταδίκης⁹⁰. Μάλιστα ακόμα και η ίδια η κτήση της κατάθεσης είναι παράνομη.

Έχει βέβαια υποστηριχθεί η εσφαλμένη θέση ότι η έξοδος της κατάθεσης από τη δικογραφία τελεί υπό την προϋπόθεση να έχουν ήδη προκύψει ενδείξεις ενοχής, οπότε πρέπει σκοπίμως ο ύποπτος να εξετάζεται ως μάρτυρας⁹¹. Αν δηλαδή κατά τον χρόνο της εξέτασης υπήρχαν αντικειμενικά ενδείξεις σε βάρος του εξεταζομένου και αυτός κλήθηκε ως μάρτυρας, τότε η κατάθεση έχει κτηθεί παρανόμως (αποδεικτική απαγόρευση κτήσης). Αν όμως κατά τον χρόνο εξέτασης δεν υπήρχαν αντικειμενικά ενδείξεις ενοχής και αυτός κλήθηκε ως μάρτυρας, τότε νομίμως λήφθηκε η κατάθεση, πλην όμως αυτή δεν μπορεί να αξιοποιηθεί με στόχο την παραπομπή ή την καταδίκη (αποδεικτική απαγόρευση αξιοποίησης)⁹². Η άποψη αυτή είναι εσφαλμένη, διότι δεν

---

⁸⁸ Ο.π.

⁸⁹ Δ. Συμεωνίδης, ό.π., σ. 459επ.

⁹⁰ Θ. Παπακυριάκου, ό.π., σ.11επ.

⁹¹ Βλ. Ν. Δεληδήμο, Ακυρότητες από την εξέταση του υπόπτου κατά την προδικασία, ΠοινΔικ, 11/2021, σ.1629.

⁹² Βλ. ΣυμβΑΠ 610/2004, Πλογ 2004, σ.704

προκύπτει από το γράμμα του άρθρου 244 παρ. 3 ΚΠΔ που προβλέπει έξοδο από τη δικογραφία χωρίς διάκριση⁹³.

Πλέον και σε επίπεδο Ολομέλειας του Αρείου Πάγου έχει γίνει δεκτό ότι δεν επιτρέπεται να ληφθούν υπόψη οι προανακριτικές ανώμοτες μαρτυρικές καταθέσεις του μετέπειτα κατηγορουμένου για τον σχηματισμό καταδικαστικής κρίσης, στο βαθμό που παραβιάζεται με αυτόν τον τρόπο το δικαίωμα σιωπής⁹⁴. Έπειτα γίνεται δεκτό ότι αν δεν υπάρχουν ενδείξεις ενοχής και μολαταύτα κληθεί ο κατηγορούμενος να καταθέσει ως μάρτυρας, τότε, καιτοι δεν τίθεται ζήτημα ακυρότητας της ανακριτικής ενέργειας, η κατάθεση δεν δύναται να αξιοποιηθεί⁹⁵.

11. Η κατάθεση του συγκατηγορουμένου

Συγγενής προβληματική με αυτήν της μαρτυροποίησης του κατηγορουμένου και της παραβίασης με αυτόν τον τρόπο του δικαιώματος σιωπής είναι και το ζήτημα της αξιοποίησης της κατάθεσης του συγκατηγορουμένου. Ειδικότερα η συνεισφορά του συγκατηγορουμένου στην αποδεικτική διαδικασία μπορεί να λάβει τις εξής μορφές⁹⁶. Από τη μια πλευρά, είναι δυνατή η αξιοποίηση της εξέτασης του συγκατηγορουμένου ως κατ' ουσίαν μαρτυρίας υπέρ ή κατά των λοιπών. Έτσι η απολογία του ενός συγκατηγορουμένου λαμβάνεται υπόψη για τον σχηματισμό δικανικής πεποίθησης αναφορικά με τους υπόλοιπους. Από την άλλη πλευρά, ο συγκατηγορούμενος μπορεί να εξεταστεί και τυπικά ως μάρτυρας υπέρ ή κατά των συγκατηγορουμένων, οπότε θα κατέχει την διπλή ιδιότητα του κατηγορουμένου και του μάρτυρα.

Ως προς την απολογία του κατηγορουμένου υποστηρίζεται βασίμως ότι αυτή αποτελεί αποδεικτικό μέσο. Άλλωστε η εξέταση του κατηγορουμένου (άρθρο 365ΚΠΔ) ανήκει συστηματικά στο κεφάλαιο αποδεικτική διαδικασία, ενώ με βάση το άρθρο 366 ΚΠΔ αυτός που διευθύνει τη συζήτηση κηρύσσει τη λήξη της αποδεικτικής διαδικασίας «αφού απολογηθεί ο κατηγορούμενος». Εντούτοις, η απολογία δεν περιλαμβάνεται στα αποδεικτικά μέσα σύμφωνα με το άρθρο 178 στοιχ. δ' ΚΠΔ, το οποίο αναφέρεται στην ομολογία του κατηγορουμένου. Έτσι φαίνεται ότι ο κατηγορούμενος αποτελεί αποδεικτικό μέσο μόνο ως προς τα επιβαρυντικά για εκείνον στοιχεία (ομολογία) και όχι αναφορικά με τους συγκατηγορουμένους του. Η άποψη αυτή δεν μπορεί όμως να γίνει δεκτή ενόψει του γεγονότος ότι το άρθρο 178 ΚΠΔ αναφέρει τα κυριότερα αποδεικτικά μέσα, καθιερώνοντας έτσι το απερίοριστο

⁹³ Βλ. επίσης Η. Αναγνωστόπουλου, Η απαγόρευση ανάγνωσης της (προ)ανακριτικής απολογίας του κατηγορουμένου στο ακροατήριο (ΚΠΔ 365 παρ. 2) - Με αφορμή την ΟΛΑΠ 2/2021, ΠΧ (10) 2021, σ. 759 επ..

⁹⁴ ΟΛ ΑΠ 2/1999

⁹⁵ ΟΛ 1/2004, ΠοινΔικ 2004, σ. 917 με παρατηρήσεις Α. Παπαδαμάκη (σ.1094)

⁹⁶ Γ. Τριανταφύλλου, ό.π., σ. 1076επ.

των αποδεικτικών μέσων⁹⁷. Εξάλλου η εξέταση του συγκατηγορουμένου αποτελεί στην πραγματικότητα μια κατ' ουσίαν μαρτυρία ενός «τρίτου», του οποίου η υπόθεση έτυχε να συνεκδικασθεί.

Μολονότι όμως η απολογία αποτελεί αποδεικτικό μέσο, τίθεται το ζήτημα κατά πόσο η αξιοποίησή της εις βάρος του κατηγορουμένου (και δη ως αποκλειστικό αποδεικτικό μέσο) για την ίδια πράξη θίγει το δικαίωμα σιωπής του. Όπως γνωρίζουμε ο ΚΠΔ παραχωρεί στον κατηγορούμενο δικαίωμα σιωπής και ως εκ τούτου αναγνωρίζει την αυτονομία του ως προς τη συμμετοχή στην αποδεικτική διαδικασία⁹⁸. Η αυτονομία αυτή λοιπόν μπορεί να παραβιασθεί μέσω της αξιοποίησης της επιβαρυντικής για εκείνον απολογίας του κατηγορουμένου ότι τέλεση την πράξη, σε περίπτωση που κληθεί να δώσει εξηγήσεις για τις ενοχοποιητικές αυτές δηλώσεις. Σε αυτήν την περίπτωση παραβιάζεται το δικαίωμα ακρόασης του συγκατηγορουμένου. Ωστόσο είναι θεμιτή η ελεύθερη εκτίμηση των ευνοϊκών στοιχείων της απολογίας του συγκατηγορουμένου⁹⁹, αφού με την εν λόγω αξιοποίηση δεν θίγεται το δικαίωμα ακρόασης του συγκατηγορουμένου.

Ως προς τη μαρτυρική κατάθεση του συγκατηγορουμένου για την ίδια πράξη και εκεί γίνεται δεκτή η αδυναμία αξιοποίησής της εις βάρος του κατηγορουμένου. Εν προκειμένω, το δικαίωμα σιωπής του συγκατηγορουμένου παραβιάζεται για τους λόγους που αναφέρθηκαν και παραπάνω. Ταυτόχρονα όμως παραβιάζεται και το δικαίωμα σιωπής του ίδιου του κατηγορουμένου αντανακλαστικά, επειδή θα καταθέσει για την αξιόποινη πράξη και υπό την ιδιότητα του μάρτυρα¹⁰⁰. Έτσι ενώ ως μάρτυρας καταθέτει ενόρκως (άρθρο 219ΚΠΔ) και υποχρεούται να καταθέσει (άρθρο 209ΚΠΔ), ως κατηγορούμενος εξετάζεται ανωμοτί και έχει δικαίωμα σιωπής. Πράγματι σε αυτήν την περίπτωση μαρτυρίας του συγκατηγορουμένου ο συγκατηγορούμενος στερείται τα δικαιώματα που θα είχε αν καλούνταν να εξετασθεί προσωπικά¹⁰¹. Τότε θα είχε δικαίωμα σιωπής (άρθρα 273 παρ. 2) και πιθανώς δεν θα υπείχε ευθύνη αν κατέθετε ψεύδη (άρθρο 224 παρ. 3 ΚΠΔ). Αντίθετα ως μάρτυρας έχει καθήκον κατάθεσης και αληθείας. Έτσι ο συγκατηγορούμενος μπορεί να εξαναγκασθεί σε αυτοεπιβάρυνση. Για τον λόγο αυτό κρίνεται σκόπιμο κατά τον γράφοντα να διατηρεί και σε αυτήν την περίπτωση το δικαίωμα σιωπής του ως κατηγορουμένου παρά τη διπλή του ιδιότητα και ως μάρτυρα.

---

⁹⁷ Ό.π.

⁹⁸ Ό.π.

⁹⁹ Α. Παπαδαμάκης, ό.π., σ.487επ.

¹⁰⁰ Γ. Τριανταφύλλου, ό.π., σ.1076επ.

¹⁰¹ Ό.π.

12. Η αρχή της αμεσότητας

12.1. Ο κανόνας

Στην ποινική δικονομία ισχύει η αρχή της αμεσότητας. Η αρχή αυτή εκφράζει την αντίληψη ότι η επίδραση του υλικού της προδικασίας (ιδίως μαρτυρικές καταθέσεις, απολογία του κατηγορουμένου) στην αποδεικτική διαδικασία στο ακροατήριο πρέπει να είναι περιορισμένη. Τούτο, διότι ο δικαστής πρέπει να έχει άμεση αντίληψη του αποδεικτικού υλικού και όχι έμμεση, υπό το πρίσμα δηλαδή της αντίληψης κάποιου ανακριτικού οργάνου. Διαφορετικά υπάρχει ο κίνδυνος επηρεασμού του δικαστή εις βάρος του κατηγορουμένου, αν λάβουμε μάλιστα υπόψη την προκατάληψη ή ενίοτε και τη δόλια συμπεριφορά του ανακριτικού οργάνου ως προς την αποτύπωση και την καταχώριση του υλικού της προδικασίας¹⁰².

Ειδικότερη έκφανση της αρχής αυτής αποτελεί εκείνη της «άμεσης προσωπικής επαφής»¹⁰³ του δικαστή με τα αποδεικτικά μέσα. Με άλλους λόγους, ο δικαστής δύναται να θεμελιώσει την απόφασή του μόνο στο αποδεικτικό υλικό, με το οποίο ήρθε σε άμεση προσωπική επαφή. Είναι ανεπίτρεπτη κατά αυτόν τον τρόπο η ανάγνωση της προδικαστικής κατάθεσης του μάρτυρα ή της προδικαστικής απολογίας του κατηγορουμένου. Έτσι ο κατηγορούμενος θα απολογηθεί εκ νέου ενώπιον του ακροατηρίου και ο μάρτυρας θα κληθεί να καταθέσει μπροστά στη σύνθεση του δικαστηρίου. Έτσι πραγματώνεται ταυτόχρονα το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάσει το αποδεικτικό υλικό που εισφέρεται και ιδίως τους μάρτυρες σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. δ' ΕΣΔΑ.

Η εν λόγω αρχή βρίσκει προφανώς έρεισμα και στο ισχύον δίκαιο και ειδικότερα στον Κωδικα Ποινικής Δικονομίας¹⁰⁴. Στο άρθρο 357 παρ. 4 ΚΠΔ διακηρύσσεται ότι όταν ο μάρτυρας εξετάζεται στο ακροατήριο η προδικαστική του κατάθεση δεν διαβάζεται στο σύνολό της. Στο άρθρο 363 παρ. 1 ΚΠΔ προβλέπεται ότι ακόμα και όταν ο μάρτυρας λείπει στο ακροατήριο η προδικαστική του κατάθεση δεν διαβάζεται, εκτός αν είναι ανέφικτη η εμφάνισή του για κάποιο εξαιρετικά σοβαρό κώλυμα. Στο άρθρο 365 παρ. 2 επεξηγείται πως μόνο αν όσα καταθέτει ο κατηγορούμενος είναι στο σύνολό τους ή εν μέρει διαφορετικά από όσα κατέθεσε στην προδικασία, μπορούν να διαβαστούν οι αντίθετες περικοπές της απολογίας του κατά την ανάκριση. Κατά συνέπεια δεν μπορεί να διαβαστεί στο σύνολό της η προδικαστική απολογία του κατηγορουμένου. Η Ολ ΑΠ 2/2021 υποστηρίζει την εσφαλμένη θέση ότι αν διαβαστεί η απολογία παραβιάζεται το υπερασπιστικό δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, οπότε επέρχεται απόλυτη ακυρότητα (άρθρο 171 παρ. 1 δ'

¹⁰² Ν. Ανδρουλάκης, Θεμελιώδεις Έννοιες της Ποινικής Δίκης, ό.π., σ.157

¹⁰³ Ό.π.

¹⁰⁴ Α. Παπαδαμάκης, ό.π., σ.446

ΚΠΔ)¹⁰⁵. Με άλλους λόγους, αν ο κατηγορούμενος θελήσει να αποκρύψει γεγονότα που αναφέρονται στην προδικαστική του κατάθεση, τότε σε περίπτωση που αυτή διαβαστεί στο σύνολό της, το δικαίωμα σιωπής ενώπιον του ακροατηρίου θα καταστεί κενό γράμμα. Το επιχείρημα αυτό αντικρούουμε αμέσως παρακάτω μεταξύ άλλων επειδή η μη ανάγνωση της προδικαστικής κατάθεσης ερείδεται αποκλειστικά στην αρχή της αμεσότητας (όχι στο δικαίωμα σιωπής), η οποία έχει άλλη στόχευση από το δικαίωμα σιωπής και η παραβίασή της δεν επιφέρει απόλυτη ακυρότητα.

12.2. Η εξαίρεση

Ορθή παρά ταύτα κατά τον γράφοντα είναι η κατ' αποτέλεσμα κρίση της Ολ ΑΠ 2/2021 ότι η αρχή της αμεσότητας επιδέχεται κάμψεις σε ορισμένες περιπτώσεις. Ωστόσο, εσφαλμένη είναι η αιτιολογία ότι οι περιπτώσεις αυτές είναι στην πραγματικότητα εκείνες όπου δεν παραβιάζεται το δικαίωμα σιωπής. Η Ολ ΑΠ 2/2021¹⁰⁶ δέχεται ότι καταρχήν δεν αξιοποιείται η απολογία του κατηγορουμένου στο ακροατήριο, διότι παραβιάζεται με τον τρόπο αυτό το δικαίωμα σιωπής, αφού ο κατηγορούμενος δεν θα μπορεί να αποκρύψει πράγματα που έχει ήδη καταθέσει. Η θεώρηση αυτή είναι εξόχως προβληματική, διότι αφής στιγμής ο κατηγορούμενος κατέθεσε ή έτι περαιτέρω ομολόγησε την πράξη του, παραιτήθηκε από το δικαίωμα σιωπής και η μη ανάγνωση της κατάθεσής του δυσχεραίνει την διαδικασία απονομής της δικαιοσύνης. Αν το επιθυμεί άλλωστε ο κατηγορούμενος μπορεί να μην προσέλθει στο ακροατήριο. Ως εκ τούτου, φρονώ ότι η μη ανάγνωση της προδικαστικής κατάθεσης του κατηγορουμένου στο ακροατήριο, δεν δικαιολογείται από την παραβίαση του δικαιώματος σιωπής αλλά μόνο από την αρχή της αμεσότητας. Ωστόσο η παραβίαση της αρχής της αμεσότητας δεν γεννά κανενός είδους ακυρότητα ούτε αντίστοιχα λόγο αναίρεσης. Η Ολομέλεια αυτή παραθέτει όμως και μια περίπτωση, όπου τάχα δικαιολογείται η αξιοποίηση προδικαστικής κατάθεσης του κατηγορουμένου, ακριβώς επειδή δεν παραβιάζεται το δικαίωμα σιωπής.

Έτσι κάνει δεκτό ότι το δικαίωμα σιωπής δεν παραβιάζεται με την αξιοποίηση α) του υποβληθέντος από τον κατηγορούμενο υπομνήματος, μετά την απολογία του ενώπιον του ανακριτή, διότι το υπόμνημα συνιστά τμήμα της απολογίας, υποβάλλεται προς υπεράσπιση του κατηγορουμένου, με τη θέλησή του και όχι εξαναγκαστικά, και δεν περιέχει επιβαρυντικά στοιχεία β) του υποβληθέντος από αυτόν υπομνήματος εγγράφων εξηγήσεων κατά τη διάρκεια προανακριτικής εξέτασης, διότι αυτό υποβάλλεται με τη θέλησή του και δεν περιέχει επιβαρυντικά

¹⁰⁵ Κ. Κακαβούλης, Η αποδεικτική αξιοποίηση των θέσεων που διατύπωσε προδικαστικά ο κατηγορούμενος, στην επ' ακροατηρίου διαδικασία- Μια διαχρονική επισκόπηση του ζητήματος της ανάγνωσης στην ποινική δίκη των απολογιών και των υπομνημάτων που δόθηκαν κατά την προδικασία, εξ αφορμής της ΟΛΑΠ 2/2021, ΠοινΔικ 2021, σ.1340

¹⁰⁶ Ολ. ΑΠ 2/2021, areiospagos.gr

γεγονότα¹⁰⁷. Σε αυτές λοιπόν τις περιπτώσεις η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου δέχθηκε κάμψη της αρχής της αμεσότητας λόγω της μη προσβολής του δικαιώματος σιωπής. Στην πραγματικότητα ο Άρειος Πάγος αποκλείει την *in malam partem* αποδεικτική αξιολόγηση των περιγραφόμενων στα υπομνήματα γεγονότων και ισχυρισμών¹⁰⁸. Η κριτική που μπορεί να ασκηθεί είναι ότι με αυτόν τον τρόπο παραβιάζεται η αρχή της αμεσότητας¹⁰⁹, καθώς το υπόμνημα αυτό αποτελεί ουσιαστικά τμήμα της απολογίας του κατηγορουμένου. Με αυτόν τον τρόπο ανοίγει ο δρόμος για την επαναφορά των προανακριτικών απολογιών στο ακροατήριο¹¹⁰. Πέραν αυτού όμως το δικαίωμα σιωπής, όπως αναπτύξαμε ανωτέρω, ούτως ή άλλως δεν παραβιάζεται με την ανάγνωση της προδικαστικής κατάθεσης, οπότε η κατ' εξαίρεση ανάγνωση του υπομνήματος δεν δικαιολογείται από την μη προσβολή του. Άλλωστε το υπόμνημα αποτελεί τμήμα της απολογίας και μπορεί να περιέχει ακόμα και επιβαρυντικά στοιχεία για την κατηγορούμενο μαζί με τα υπερασπιστικά. Σε αυτήν λοιπόν την περίπτωση χωλαίνει η επιχειρηματολογία του Αρείου Πάγου.

Σε κάθε περίπτωση όμως η απόφαση αυτή, παρά τις αντιφάσεις της, μας οδηγεί σε ενδιαφέρουσες σκέψεις για το δικαίωμα σιωπής. Διαπιστώνουμε πως ο σκοπός του δικαιώματος σιωπής είναι η διαφύλαξη της ελευθερίας της βούλησης του κατηγορουμένου. Αν η ελευθερία αυτή είναι εγγυημένη, τότε κατά τον Άρειο Πάγο η προδικαστική του κατάθεση είναι αξιοποιήσιμη. Για να εξετάσουμε τον σεβασμό σε αυτήν την ελευθερία πρέπει να ερευνήσουμε το «γνωστικό» και το «βουλευτικό» στοιχείο της κατάθεσης του κατηγορουμένου¹¹¹. Το «γνωστικό» στοιχείο αναφέρεται στο εάν ο κατηγορούμενος έχει ενημερωθεί για τα υπερασπιστικά του δικαιώματα με κύριο εκείνο της σιωπής ή μη αυτοενοχοποίησης, ώστε να γνωρίζουμε αν τα στοιχεία που καταθέτει αποκαλύπτονται εν επιγνώσει της προστασίας που αυτός διαθέτει. Το «βουλευτικό» στοιχείο αναφέρεται στο εάν πράγματι ο κατηγορούμενος καταθέτει οικειοθελώς ό,τι καταθέτει, εάν δηλαδή η βούλησή του είναι γνήσια. Τούτο δεν θα συμβαίνει προφανώς αν έχει εμφιλοχωρήσει παραπλάνηση ή εξαναγκασμός από τα ανακριτικά όργανα. Έτσι όταν ο κατηγορούμενος με το απολογητικό του υπόμνημα στην προδικασία καταθέτει περιστατικά που τον ευνοούν προκειμένου να υπερασπιστεί τον εαυτό του, τότε η βούλησή του είναι γνήσια και τα στοιχεία αυτά δύναται κατά τον Άρειο Πάγο να αξιοποιηθούν στο

---

¹⁰⁷ Ολ. ΑΠ 2/2021, areiospagos.gr

¹⁰⁸ Η. Αναγνωστόπουλος, Η απαγόρευση ανάγνωσης της (προ)ανακριτικής απολογίας του κατηγορουμένου στο ακροατήριο (ΚΠΔ 365 παρ. 2), ΠοινΧρ (2021), σ.758

¹⁰⁹ Ν. Ανδρουλάκης, ό.π., σ. 151 επ.

¹¹⁰ Ν. Ανδρουλάκης, Επί του προβλήματος της προανακριτικής απολογίας, ΝοΒ 1974, σ.1345επ.

¹¹¹ Ν. Δεληδήμος, Ακυρότητες από την εξέταση του υπόπτου κατά την προδικασία, ΠοινΔικ 2021, σ.1627

ακροατήριο. Το δικαίωμα σιωπής βέβαια δεν παραβιάζεται, όπως αποδείξαμε, αλλά η αρχή της αμεσότητας δύναται εξ αυτού του λόγου να υποχωρήσει¹¹².

Διαφορετικά θα εισαγάγαμε στο δίκαιό μας ένα πλάσμα αυτοεπιβάρυνσης¹¹³. Θα θεωρούσαμε δηλαδή πως κάθε φορά που καταθέτει κάτι ο κατηγορούμενος ή ακόμα και όταν ομολογεί την πράξη του, παραβιάζεται το δικαίωμα σιωπής και οι καταθέσεις του δεν μπορούν να αξιοποιηθούν. Κάτι τέτοιο όμως θα ήταν αντίθετο στην ουσία και τον σκοπό των ως άνω δικαιωμάτων, που είναι η διαφύλαξη της γνησιότητας της βουλήσεως του κατηγορουμένου.

13. Αναληθής άρνηση της κατηγορίας και δικαίωμα στο ψεύδος

Όπως αναπτύχθηκε και παραπάνω με την κατοχύρωση της κατηγορητικής αρχής ο κατηγορούμενος έγινε από «αντικείμενο» «υποκείμενο» της διαδικασίας και αναγνωρίστηκαν σε αυτόν θεμελιώδη δικονομικά δικαιώματα¹¹⁴. Τα δικαιώματα αυτά αναγνωρίζουν στον κατηγορούμενο την ελευθερία να επιλέγει ο ίδιος τον βαθμό συμβολής του στην αποδεικτική διαδικασία. Έτσι ο ίδιος δύναται να επιλέξει μεταξύ των παρακάτω εναλλακτικών α) να αρνηθεί να απαντήσει επί της κατηγορίας (δικαίωμα σιωπής, άρθρα 273 παρ. 2 εδ. β' ΚΠΔ) β) να ομολογήσει την ενοχή του γ) να αρνηθεί την κατηγορία. Με άλλους λόγους, δύναται να επιλέξει είτε την ενεργητική συμμετοχή του στην διαδικασία είτε την παθητική συμμετοχή του σε αυτήν¹¹⁵. Η πρώτη λαμβάνει χώρα κατά την απολογία είτε με την ομολογία της πράξης είτε με την άρνηση της κατηγορίας. Η δεύτερη ταυτίζεται με τη σιωπή του κατηγορουμένου, δηλαδή την άρνηση του κατηγορουμένου να καταθέσει το οτιδήποτε αναφορικά με την κατηγορία.

Η απλή άρνηση αποτελεί το λεγόμενο «όχι» στην κατηγορία, δεν κατοχυρώνεται ρητά, όπως το δικαίωμα σιωπής, πλην όμως προέκυψε σαφώς από το άρθρο 366 παρ. 1 πΚΠΔ («ο κατηγορούμενος πρέπει...να μην εμποδίζεται στην αφήγηση περιστατικών, που αποκρούουν την κατηγορία»)¹¹⁶. Άλλωστε αποτελεί και την αρνητική έκφανση του δικαιώματος ακροάσεως και αποτελεί μέσο πραγμάτωσης της αρχής της μη αυτοενοχοποίησης, διότι χωρίς αυτό ο κατηγορούμενος πιθανώς θα κατέθετε αυτοεπιβαρυντικά για εκείνον περιστατικά.

¹¹² Άλλωστε οι αρχές του δικαίου -σε αντίθεση με τους κανόνες δικαίου- δύναται να υποχωρούν όταν σταθμίζονται με άλλες αντίρροπες αρχές.

¹¹³ Ό.π.

¹¹⁴ Γ. Τριανταφύλλου, ό.π., σ.1077

¹¹⁵ Αρ. Τζαννετής, Αναληθής άρνηση της κατηγορίας και απαγόρευση αυτοενοχοποίησης, ΠοινΧρ ΝΔ', σ.764

¹¹⁶ Ό.π.

Το ζήτημα που τίθεται έχει ως εξής. Αν ο κατηγορούμενος επιλέξει την άρνηση της κατηγορίας (το «όχι»), έχει νομικό καθήκον αληθείας; Αν όχι, έχει δικαίωμα στο ψεύδος;

Από τη μια πλευρά καθήκον αληθείας, όπως νοείται στην πολιτική δίκη επί τη βάση του άρθρου 116 ΚΠολΔ δεν μπορεί να νοηθεί¹¹⁷. Άλλωστε στην ποινική δίκη ισχύει η αρχή της αναζήτησης της ουσιαστικής αλήθειας και η ηθική απόδειξη. Σε αντίθεση με την πολιτική δικονομία ο δικαστής δεν δεσμεύεται από τους ισχυρισμούς των διαδίκων, έχει καθήκον να διερευνήσει ο ίδιος την αλήθεια. Ως εκ τούτου καθήκον αληθείας του κατηγορουμένου δεν υφίσταται κατά την άρνηση της κατηγορίας. Σημαίνει όμως αυτό ότι έχει δικαίωμα στο ψεύδος;

Κατά κοινή παραδοχή ο κατηγορούμενος δικαιούται να αρνηθεί (ψευδώς) μονολεκτικά την κατηγορία (το περίφημο «όχι» στην κατηγορία)¹¹⁸, διότι η απλή άρνηση αποτελεί προέκταση του δικαιώματος σιωπής. Ωστόσο δεδομένου ότι η απλή άρνηση είναι συχνά αναποτελεσματική ως υπερασπιστική τακτική του κατηγορουμένου, υποστηρίζεται ότι ο κατηγορούμενος δικαιούται με αιτιολογημένη άρνηση της κατηγορίας να αναφέρει αναληθή περιστατικά. Διαφορετικά ο κατηγορούμενος θα αναγκαζόταν εν τοις πράγμασι είτε να περιοριστεί στην αναποτελεσματική σιωπή είτε να ομολογήσει την πράξη του. Η αιτιολογημένη άρνηση μπορεί να αφορά είτε την ίδια την κατηγορία είτε να εκτείνεται σε αυτοτελείς ισχυρισμούς κατά την ορθότερη άποψη¹¹⁹.

Τα παραπάνω βεβαίως δεν συνηγορούν όμως και υπέρ ενός δικαιώματος στο ψεύδος. Άλλωστε για τον σεβασμό του δικαιώματος σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης αρκεί η αποδέσμευση του κατηγορούμενου από το καθήκον αληθείας. Τα όρια εντός των οποίων μπορεί λοιπόν να κινηθεί ο κατηγορούμενος καταθέτοντας ψεύδη χαράσσονται ως ακολούθως. Ο κατηγορούμενος σε περίπτωση ψευδούς αιτιολογημένης αρνήσεως θα ευθύνεται για τις αξιόποινες πράξεις που τελεί μέσω της απολογίας του¹²⁰, όπως συκοφαντική δυσφήμιση. Ως εκ τούτου δεν δύναται να ενοχοποιεί ψευδώς τρίτα πρόσωπα¹²¹.

Για αυτόν τον λόγο διαπιστώνουμε και σε επίπεδο θετικού δικαίου διαφορετική αντιμετώπιση ανάλογα με το είδος και τη μορφή του ψεύδους που καταθέτει ο κατηγορούμενος. Έτσι, αφενός, δύναται να χρήζει εφαρμογής το άρθρο 224 παρ. 3 ΠΚ για την ψευδή κατάθεση κατά το οποίο: «Αν ο υπαίτιος τέλεσε τις πράξεις των προηγούμενων παραγράφων για να αποφύγει ποινική ευθύνη είτε δική του είτε

---

¹¹⁷ Ο.π.

¹¹⁸ Θ. Παπακυριάκου, ό.π., σ.36επ.

¹¹⁹ Βλ. όμως Σπ. Κανίνια, Ο ποινικός έλεγχος της ψευδολογίας του κατηγορουμένου, ΠοινΧρ ΣΤ', σ.460

¹²⁰ Βλ. επίσης ΠλημΚερκ 75/1964, ΠοινΧρ ΙΔ', σ.112, ΑΠ 16/1964, ΠοινΧρ ΙΔ', σ.212

¹²¹ Ο. Τσόλκα, ό.π., σ.137

κάποιου από τους οικείους του, χωρίς να ενοχοποιήσει ψευδώς άλλον, το δικαστήριο μπορεί να τον απαλλάξει από κάθε ποινή». Κατά το άρθρο αυτό ο κατηγορούμενος τελεί την άδικη πράξη της ψευδούς καταθέσεως, εντούτοις μπορεί να απαλλαγεί από την ποινή αν η πράξη τελέστηκε προς αποφυγή της ποινικής ευθύνης του ιδίου ή οικείου του χωρίς ψευδή ενοχοποίηση άλλου. Με άλλα λόγια σύμφωνα με τη διάταξη αυτή προκύπτει ότι ο αναληθώς αρνούμενος την κατηγορία είναι καταρχήν ένοχος για ψευδή κατάθεση. Αφετέρου, όμως, τα άρθρα 223 παρ. 4, 357 παρ. 4, 273 παρ. 2 στοιχείο β' ΚΠΔ κατοχυρώνουν το δικαίωμα του μάρτυρα να μην καταθέτει περιστατικά από τα οποία μπορεί να προκύψει η ενοχή του για αξιόποινη πράξη και το δικαίωμα του κατηγορούμενου να αρνηθεί να απαντήσει επί της κατηγορίας.

Με βάση όμως αυτή τη διάταξη προκύπτει ότι αν ο κατηγορούμενος αποκρύπτει την αλήθεια αρνούμενος αναληθώς την κατηγορία προκειμένου να ασκήσει το δικαίωμα σιωπής του και να υπερασπιστεί τον εαυτό του, τότε δεν τελεί την άδικη πράξη του 224ΠΚ¹²². Αν ο κατηγορούμενος μετέρχεται ψευδείς ισχυρισμούς για να διασώσει τρίτο πρόσωπο κατά την κρατούσα άποψη σε αυτήν την περίπτωση δεν υπέχει ποινική ευθύνη για ψευδή ανωμοτί κατάθεση, πλην όμως αυτό δεν σημαίνει ότι δικαιούται να ψευσθεί¹²³. Με αυτό τον συλλογισμό αναφύονται τα εξής ενδεχόμενα¹²⁴.

α) Όταν ο κατηγορούμενος αποκρύπτει την αλήθεια είτε με την σιωπή του είτε με την απλή άρνησή του για να σώσει τον εαυτό του, τότε η άρνηση αυτή δεν μπορεί να επιφέρει ποινική κύρωση, διότι αποτελεί άσκηση του δικαιώματος σιωπής, το οποίο απονέμεται από τον νόμο (104ΚΠΔ). Ως εκ τούτου το τυχόν άδικο της ψευδούς κατάθεσης κατ' άρθρο 224ΠΚ αίρεται λόγω ενασκήσεως δικαιώματος κατά το άρθρο 20 ΠΚ. β) όταν η απόκρυψη της αλήθειας γίνεται με μη ουσιώδη ψεύδη (αιτιολογημένη άρνηση), δηλαδή ψεύδη που είναι αναγκαία για να αποκρυφθεί η αλήθεια και να πραγματωθεί το δικαίωμα της σιωπής, τότε ισχύουν τα υπό α). γ) Όταν ο κατηγορούμενος καταθέτει ουσιώδη ψεύδη για να σώσει τον εαυτό του ή ψεύδεται προς υπεράσπιση τρίτου, ενδεχομένως να υπέχει ευθύνη για ψευδή κατάθεση σύμφωνα με το άρθρο 224ΠΚ με τη δυνατότητα απαλλαγής από την ποινή σύμφωνα με την τρίτη παράγραφο του αυτού άρθρου, αν ο τρίτος είναι «οικείος». Ωστόσο κρατούσα είναι η αντίθετη άποψη κατά την οποία ο κατηγορούμενος ενόψει του δικαιώματος σιωπής δεν μπορεί να θεωρηθεί εγγυητής του εννόμου αγαθού της ορθής απονομής της δικαιοσύνης, οπότε εξαιρείται από τα ενεργητικά υποκείμενα της ψευδούς καταθέσεως και μπορεί να ψεύδεται δίχως να ευθύνεται ποινικά στον

¹²² Αρ. Τζαννετής, ό.π., σ.764.

¹²³ Ό.π.. Βλ. όμως Α. Παπαδαμάκη, ό.π., σ.141 ο οποίος θεωρεί ότι όταν ο κατηγορούμενος ψεύδεται για να υπερασπιστεί «οικείο» του μπορεί να υπέχει ευθύνη για ψευδή κατάθεση, πλην όμως γίνεται να απαλλαγεί από την ποινή με βάση το άρθρο 224 παρ. 3.

¹²⁴ Α. Παπαδαμάκης, ό.π., σ.141επ.

βαθμό που δεν ενοχοποιεί τρίτα πρόσωπα¹²⁵. δ) Όταν το ψεύδος προσβάλλει αμέτοχους τρίτους¹²⁶, τότε δεν προστατεύεται στο πλαίσιο του δικαιώματος σιωπής, καθώς δεν νοείται άσκηση ελευθερίας του ενός σε βάρος ελευθερίας του άλλου, οπότε τελείται ψευδής κατάθεση (224ΠΚ) και δεν αίρεται το άδικο της κατ' άρθρο 20 ΠΚ. Περαιτέρω ούτε η απαλλαγή από την ποινή είναι δυνατή, αφού αυτή προϋποθέτει κατά την παράγραφο 3 του άρθρου 224ΠΚ τη μη ψευδή ενοχοποίηση άλλου. Ο κατηγορούμενος θα υπέχει ευθύνη και για συκοφαντική δυσφήμιση.

Συνάγουμε εκ των ως άνω την αλληλοτομή ανάμεσα στο δικαίωμα της σιωπής, την αναληθή άρνηση της κατηγορίας και την ψευδή κατάθεση. Όταν ο κατηγορούμενος δηλώνει το «όχι» στην κατηγορία, τούτο είναι ισοδύναμο με την άσκηση του δικαιώματος σιωπής ή μάλλον αποτελεί προέκταση αυτού. Ακόμα λοιπόν και αν το «όχι» περικλείει αναγκαία ψεύδη για να στηριχθεί, ακόμα και τότε αίρεται το άδικο της ψευδούς κατάθεσης κατά το άρθρο 20 ΠΚ. Αν όμως τα ψεύδη είναι ουσιώδη ή εκφράζονται προς υπεράσπιση άλλου, τότε κατά μειοψηφούσα γνώμη δεν πραγματώνεται το δικαίωμα σιωπής, οπότε τελείται η άδικη πράξη της ψευδούς καταθέσεως, γίνεται όμως ο τελευταίος να απαλλαγεί από την ποινή, αν ο άλλος είναι «οικείος»¹²⁷. Κατά την κρατούσα άποψη, ούτε και σε αυτήν την περίπτωση υπάρχει ποινική ευθύνη του κατηγορουμένου, αφού άλλωστε το ψεύδος θα συνιστά υπερασπιστική τακτική. Αν τώρα το ψεύδος ενοχοποιεί ψευδώς τρίτον, τότε και η δυνατότητα απαλλαγής από την ποινή είναι αποκλεισμένη και φυσικά βρισκόμαστε εκτός των ορίων του δικαιώματος σιωπής.

14. Δικαίωμα σιωπής και τεκμήριο αθωότητας

14.1. Γενικά

Στενή είναι η σύνδεση ανάμεσα στο τεκμήριο αθωότητας και το δικαίωμα σιωπής του κατηγορουμένου. Το τεκμήριο αθωότητας κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 παρ.2 ΕΣΔΑ κατά το οποίο : «Παν πρόσωπον κατηγορούμενον επί αδικήματι τεκμαίρεται ότι είναι αθών μέχρι της νομίμου αποδείξεως της ενοχής του». Αντίστοιχη προστασία επιφυλάσσει και η εθνική μας νομοθεσία. Ειδικότερα κατά το άρθρο 71 ΚΠΔ : «οι ύποπτοι και οι κατηγορούμενοι τεκμαίρονται αθώοι μέχρι να αποδειχθεί η ενοχή τους σύμφωνα με τον νόμο». Από το τεκμήριο αθωότητας συνάγεται πως αντικείμενο απόδειξης στην ποινική δίκη αποτελεί η ενοχή και όχι η αθωότητα του

¹²⁵ Βλ. Βούλευμα υπ' αριθμ. 4111/2003 Συμβουλίου Πλημ/κών Αθηνών

¹²⁶ Ο. Τσόλκα, ό.π., σ.137

¹²⁷ Βέβαια εάν ο «άλλος» είναι συγκατηγορούμενος για την ίδια πράξη τα ψεύδη μπορεί αντανακλαστικά να διασφαλίζουν το δικαίωμα σιωπής του κατηγορούμενου, οπότε πρέπει να αρθεί και εκεί το άδικο της πράξης και να γίνει τελεολογική συστολή in bonam partem στο άρθρο 224 παρ.3 ΠΚ

κατηγορουμένου¹²⁸ . Κατά συνέπεια ο κατηγορούμενος δεν υποχρεούται να αποδείξει την αθωότητά του. Ως εκ τούτου αν ο κατηγορούμενος σιωπάσει και δεν προκύπτει από την αποδεικτική διαδικασία η ενοχή του, δεν έχει την εξουσία ο δικαστής να τον καταδικάσει λόγω της σιωπής του¹²⁹.

Η αντίληψη αυτή συνδέεται άλλωστε με τη θέση της θεωρίας ότι βάρος απόδειξης στην ποινική δίκη δεν νοείται¹³⁰ . Το μόνο που μπορεί να καταφαθεί είναι η ύπαρξη ενός de facto βάρους αποδείξεως¹³¹ του κατηγορούμενου να πείσει τον δικαστή για τη μη ενοχή του, όταν ο τελευταίος θεωρεί ότι τέλεσε την αξιόποινη πράξη. Και πάλι όμως αυτό το de facto βάρος εκδηλώνεται μόνο αφότου ο δικαστής σχηματίσει δικανική πεποίθηση από το αποδεικτικό υλικό ότι έχει τελεστεί η πράξη¹³² . Ως εκ τούτου το de facto βάρος φέρει η κατηγορούσα αρχή και ο κατηγορούμενος δεν χρειάζεται να πείσει τον δικαστή για την αθωότητά του, αφού εκείνη τεκμαίρεται. Από αυτό συνάγουμε ότι αν ο κατηγορούμενος σιωπήσει, δεν μπορεί η σιωπή αυτή να αξιοποιηθεί σε βάρος του.

Δικαιώνεται με αυτόν τον τρόπο η μερίδα της θεωρίας που διατείνεται ότι το δικαίωμα σιωπής απορρέει από το τεκμήριο αθωότητας¹³³ . Ειδικότερα υποστηρίζεται ότι όποτε ο κατηγορούμενος εξαναγκάζεται σε κατάθεση γεγονότων ή ενεργητική σύμπραξη στην αποδεικτική διαδικασία, το τεκμήριο αθωότητας είναι εκείνο που προσβάλλεται. Με άλλους λόγους, από το τεκμήριο αθωότητας συνάγεται ότι η σιωπή του κατηγορουμένου δεν δύναται να αξιοποιηθεί ως ένδειξη ενοχής, διότι αυτό θα αναιρούσε την έννοια του τεκμηρίου.

14.2. Νομολογία ΕΔΔΑ

- Υπόθεση Heaney and McGuinness κατά Ιρλανδίας¹³⁴

Στην υπόθεση αυτή σημειώθηκε έκρηξη βόμβας σε υπηρεσία του αγγλικού στρατού, από την οποία προκλήθηκε ο θάνατος 6 ατόμων και ο τραυματισμός άλλων. Οι αστυνομικοί υποπτευθήκαν ένα σπίτι και εκδόθηκε ένταλμα έρευνας, κατά τη διάρκεια της οποίας συνελήφθησαν 7 άτομα. Τα άτομα αυτά είχαν κινήσει υποψίες για συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση. Προσήχθησαν στο αστυνομικό τμήμα, όπου ενημερώθηκαν για το δικαίωμά τους να αρνηθούν να απαντήσουν στις

¹²⁸ Ολ. ΑΠ 2/2017

¹²⁹ Γ. Κάβουρας, Το τεκμήριο αθωότητας, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003, σ. 148

¹³⁰ Ν. Ανδρουλάκης, ό.π., σ.241

¹³¹ Ό.π., σ.243

¹³² Ι. Γιαννίδης, Το βάρος απόδειξης στην ποινική δίκη, ΠοινΧρ ΛΣΤ', σ.121επ.

¹³³ Ο. Τσόλκα, Το δικαίωμα στη μη αυτοενοχοποίηση και το τεκμήριο αθωότητας, ΠοινΧρ ΝΔ', σ.97επ.

¹³⁴ ΕΔΔΑ, Heaney and McGuinness κ. Ιρλανδίας, 21.12.2000

ερωτήσεις, οι οποίες αφορούσαν την έκρηξη και την εύρεσή τους στο συγκεκριμένο σπίτι. Εκείνοι πράγματι σιώπησαν. Παρόλα αυτά απαγγέθηκαν σε βάρος τους δυο κατηγορίες: η συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση και η μη παροχή εξηγήσεων, η οποία τυποποιούνταν ως αδίκημα. Απηλλάγησαν από την πρώτη, πλην όμως καταδικάστηκαν για τη δεύτερη.

Η υπόθεση ήχθη ενώπιον του ΕΔΔΑ. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρχε παραβίαση του δικαιώματος σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης και συγχρόνως του τεκμηρίου αθωότητας. Τούτο διότι η παραπομπή των κατηγορουμένων για το έγκλημα της συμμετοχής σε εγκληματική οργάνωση στηρίχθηκε στην άρνησή τους να παράσχουν εξηγήσεις, από την οποία προέκυψαν σοβαρές ενδείξεις. Έτσι μολονότι εκείνοι απηλλάγησαν, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι υπήρχε προσβολή του δικαιώματος σιωπής αλλά και του τεκμηρίου αθωότητας, αφού η κίνηση ποινικής διαδικασίας για αυτή τους την συμπεριφορά πρόδιδε μια εξυπαρχής μεταχείριση ενόχου. Δέχθηκε, ως εκ τούτου, παραβίαση του άρθρου 6 ΕΣΔΑ. Τόνισε μάλιστα πως μολονότι η αθώωση αποκλείει καταρχήν την παραβίαση του άρθρου 6 ΕΣΔΑ, τούτο δεν ισχύει εν προκειμένω, διότι η παρεχόμενη προστασία πρέπει να είναι αποτελεσματική και όχι αφηρημένη. Στην περίπτωση μας υπήρξε πρόκριση ενοχής. Με αυτόν τον τρόπο το ΕΔΔΑ κατέληξε σε παραβίαση τόσο του δικαιώματος σιωπής στο πλαίσιο του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ όσο και του τεκμηρίου αθωότητας στο πλαίσιο του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ, προβαίνοντας σε συσχέτισμό των δυο αυτών εννοιών.

- Υπόθεση Telfner κατά Αυστρίας¹³⁵

Στην υπόθεση αυτή σημειώθηκε τροχαίο ατύχημα, από το οποίο προέκυψαν σωματικές βλάβες στο θύμα της σύγκρουσης. Το τελευταίο κατήγγειλε το περιστατικό, πλην όμως ο δράστης δεν βρισκόταν στον τόπο του εγκλήματος. Διεξήχθησαν έρευνες. Στο πλαίσιο αυτό διαπιστώθηκε ότι ιδιοκτήτης του αυτοκινήτου ήταν η μητέρα του προσφεύγοντος. Οι αρχές θεώρησαν ότι το αδίκημα τελέστηκε από τον προσφεύγοντα, διότι αυτός ήταν ο συνήθης χρήστης του οχήματος, παρά τη δήλωση της μητέρας ότι το αυτοκίνητο χρησιμοποιούνταν από όλα τα μέλη της οικογένειας. Ο προσφεύγων παραπέμφθηκε στο ακροατήριο και καταδικάστηκε για σωματική βλάβη μολονότι ισχυρίστηκε ότι δεν οδηγούσε αυτός το αυτοκίνητο κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα. Η αιτιολογία της καταδικαστικής απόφασης ήταν ότι ο κατηγορούμενος μπορούσε να αντικρούσει την κατηγορία και να προσκομίσει αποδείξεις ότι δεν οδηγούσε το όχημα, πράγμα το οποίο δεν έκανε.

Η υπόθεση ήχθη ενώπιον του ΕΔΔΑ για παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ. Ειδικότερα το Δικαστήριο σημείωσε ότι

---

¹³⁵ ΕΔΔΑ, Telfner κ. Αυστρίας, 20.3.2001

τεκμήριο αθωότητας υπαγορεύει να μην εκκινεί το δικαστήριο από την παραδοχή ότι ο κατηγορούμενος τέλεσε την αξιόποινη πράξη. Η κατηγορούσα αρχή φέρει το βάρος της απόδειξης, ειδάλλως οποιαδήποτε αμφιβολία εκτιμάται υπέρ του κατηγορουμένου. Η μετατόπιση του βάρους αποδείξεως στον κατηγορούμενο είναι ανεπίτρεπτη. Μέσα από αυτήν την απόφαση το ΕΔΔΑ ανέδειξε τη σύνδεση ανάμεσα στο δικαίωμα σιωπής και το τεκμήριο αθωότητας. Ουσιαστικά όταν η σιωπή του κατηγορουμένου θεωρείται επαρκής για να θεμελιώσει την καταδίκη του, τότε παραβιάζονται από κοινού και το δικαίωμα σιωπής και το τεκμήριο αθωότητας.

- Krumholz κατά Αυστρίας¹³⁶

Στη συγκεκριμένη υπόθεση ο προσφεύγων ήταν ιδιοκτήτης ενός αυτοκινήτου. Το αυτοκίνητο αυτό καταγράφηκε από ειδικές κάμερες να υπερβαίνει το όριο ταχύτητας. Οι αστυνομικές αρχές ζήτησαν από τον προσφεύγοντα να αναφέρει τα προσωπικά στοιχεία του οδηγού του οχήματος προκειμένου να εξευρεθεί. Ωστόσο ο προσφεύγων σιώπησε, αρνούμενος να καταθέσει οποιοδήποτε στοιχείο. Για τον λόγο αυτό του επιβλήθηκε χρηματική ποινή από διοικητική αρχή. Εκείνος υπέβαλε ένσταση στη διοικητική αρχή, η οποία και απορρίφθηκε. Ακολούθως προσέφυγε στο Διοικητικό Δικαστήριο αλλά και σε Συνταγματικό, όπου όμως δεν κατάφερε να βρει το δίκιο του. Τότε προσέφυγε στο ΕΔΔΑ.

Το ΕΔΔΑ απέρριψε το σκεπτικό του διοικητικού δικαστηρίου. Σύμφωνα με αυτό ο προσφεύγων ήταν ένοχος διότι αρνήθηκε να δώσει εξηγήσεις για την ταυτότητα του οδηγού του οχήματος. Εντούτοις ο προσφεύγων είχε δηλώσει ότι έλλειπε κατά τη διάρκεια της παράβασης και ως εκ τούτου δεν μπορούσε να γνωρίζει τον οδηγό λόγω του μεγάλου αριθμού προσώπων που χρησιμοποιούσαν το όχημα. Έπειτα το μόνο αποδεικτικό υλικό που διέθετε το διοικητικό δικαστήριο ήταν η καταγραφή της κάμερας, η οποία όμως δεν αποτύπωνε το πρόσωπο του οδηγού. Κατά συνέπεια, το ΕΔΔΑ δέχθηκε πως από το αποδεικτικό υλικό δεν μπορούσε να συναχθεί ως λογικό συμπέρασμα ότι ο προσφεύγων ήταν ο οδηγός του αυτοκινήτου. Έπειτα το διοικητικό δικαστήριο ανεπιτρέπτως μετέθεσε το βάρος απόδειξης από την κατηγορούσα αρχή στον κατηγορούμενο με αυτόν τον συλλογισμό.

- Υπόθεση John Murray κατά Ηνωμένου Βασιλείου¹³⁷

Στην υπόθεση αυτή ο προσφεύγων καταδικάστηκε από το εθνικό δικαστήριο για συνέργεια στην παράνομη κατακράτηση του Λ. Οι αρχές τον είχαν βρει στο σπίτι όπου κρατούνταν ο Λ., ενώ ο ίδιος κατά την ανάκριση αλλά και στο ακροατήριο άσκησε το δικαίωμα σιωπής. Ωστόσο το δικαστήριο συνήγαγε από τις λοιπές αποδείξεις αλλά

¹³⁶ ΕΔΔΑ, Krumholz κ. Αυστρίας, 18.03.2010

¹³⁷ ΕΔΔΑ, John Murray κ. Ηνωμένου Βασιλείου, 08.02.1996

και τη σιωπή του την ενοχή του προσφεύγοντος, αφού δεν μπορούσε να εξηγηθεί η παρουσία του στο σπίτι. Ακολούθησε προσφυγή στο ΕΔΔΑ για παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 και παρ. 2 ΕΣΔΑ.

Στην εν λόγω υπόθεση το ΕΔΔΑ έκρινε αντίθετα προς τη μέχρι τότε νομολογία του ότι η συναγωγή ενδείξεων ενοχής από τη σιωπή του κατηγορουμένου, δεν αντιτίθεται στο άρθρο 6 ΕΣΔΑ, είναι επιτρεπτή και κατά συνέπεια δεν παραβιάζει το δικαίωμα σιωπής. Προφανώς δεν θα μπορούσε η σιωπή να θεμελιώσει κυρίως ή αποκλειστικά την καταδίκη ενός προσώπου. Αντίστοιχα όμως δεν θα μπορούσε κατά την κρίση του Δικαστηρίου να μη συνεκτιμηθεί η σιωπή του κατηγορουμένου, όταν από την αποδεικτική διαδικασία προκύπτουν στοιχεία εις βάρος του, των οποίων την αξιοπιστία αρνείται να κλονίσει παρέχοντας εξηγήσεις¹³⁸.

15. Νομολογία του ΕΔΔΑ- Η κατοχύρωση του δικαιώματος και η σχετικοποίησή του

Μολονότι το δικαίωμα σιωπής δεν κατοχυρώνεται ρητά στο άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ περί δίκαιης δίκης, το ΕΔΔΑ με τη νομολογία του το έχει εντάξει στο προστατευτικό πεδίο της συγκεκριμένης διατάξεως. Έτσι το Δικαστήριο έχει επανειλημμένα τονίσει ότι η καταδίκη που θα στηριζόταν κυρίως ή αποκλειστικά στη σιωπή του κατηγορουμένου θα ήταν αντίθετη στο ως άνω δικαίωμα¹³⁹. Εντούτοις το ΕΔΔΑ θεωρεί ταυτόχρονα ότι υπό ορισμένες προϋποθέσεις είναι δυνατή η αξιοποίηση της σιωπής του κατηγορουμένου, όταν από τις περιστάσεις προκύπτει ανάγκη για παροχή εξηγήσεων. Ως εκ τούτου το δικαίωμα σιωπής δεν είναι απόλυτο αλλά σχετικό¹⁴⁰.

Παρότι το ΕΔΔΑ θεμελιώνει καταρχήν το δικαίωμα σιωπής στο άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, στην πραγματικότητα το τελευταίο βρίσκει νομικό έρεισμα και στο άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ, το οποίο κατοχυρώνει το τεκμήριο αθωότητας¹⁴¹.

- Funke κατά Γαλλίας¹⁴²

Το ΕΔΔΑ αναγνώρισε για πρώτη φορά το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης ως συστατικό στοιχείο της δίκαιης δίκης του άρθρου 6 ΕΣΔΑ στην υπόθεση Funke. Στην υπόθεση αυτή ο προσφεύγων αρνήθηκε να αποκαλύψει στις τελωνειακές αρχές έγγραφα, τα οποία οι τελευταίες υποπτεύονταν ότι υπήρχαν. Λόγω της άρνησής του καταδικάστηκε από τα εθνικά ποινικά δικαστήρια. Οι αρχές εξανάγκασαν έτσι τον

¹³⁸ Βλ. και Ποιν Χρ ΜΣΤ', σ.1532επ.

¹³⁹ ΕΔΔΑ, O'Halloran and Francis κ. Ηνωμένου Βασιλείου (Ευρεία Σύνθεση), 29.6.2007, παρ. 46

¹⁴⁰ ΕΔΔΑ, John Murray κ. Ηνωμένου Βασιλείου, 8.2.1996, παρ. 47

¹⁴¹ Λ-Α. Σισιλιάνος, ό.π., σ.281επ.

¹⁴² ΕΔΔΑ, Funke κ. Γαλλίας, 25.02.1993

προσφεύγοντα να προσκομίσει αποδεικτικά μέσα, με αποτέλεσμα να παραβιαστεί το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης. Υπό το φως αυτών των πραγματικών περιστατικών το δικαστήριο το ΕΔΔΑ εξήγγειλε ως συστατικό στοιχείο της δίκαιης δίκης το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης.

- Ο' Halloran-Francis κατά Ηνωμένου Βασιλείου¹⁴³

Η υπόθεση αυτή αφορούσε στην υπέρβαση του ορίου ταχύτητας. Ειδικότερα ο προσφεύγων αρνήθηκε να παράσχει στις βρετανικές αρχές πληροφορίες αναφορικά με τον οδηγό του οχήματος κατά τον χρόνο της παράβασης επικαλούμενος το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης. Σε περίπτωση τέτοιου είδους αρνήσεως επιβάλλονταν από τη νομοθεσία χρηματικές κυρώσεις. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η -υπό τις παραπάνω συνθήκες απειλής κυρώσεων- ομολογία από τον ιδιοκτήτη του οχήματος ότι τέλεσε την πράξη μπορούσε να αξιοποιηθεί αποδεικτικά για την καταδίκη του για οδική παράβαση. Με την απόφαση αυτή το ΕΔΔΑ κάνει στροφή από την μέχρι πρότινος νομολογία του. Δέχεται ότι το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης μπορεί να περιοριστεί σε εγκλήματα που χαρακτηρίζονται μαζικά και επικίνδυνα. Η στάθμιση έχει ως εξής. Εφόσον πρόκειται για αδίκημα βλαπτικό για το κοινωνικό σύνολο, οι κυρώσεις σε περίπτωση άρνησης αποκάλυψης του οδηγού είναι μικρού ύψους, και η μειωμένη σημασία της πληροφορίας για την απόδειξη της συνολικής οδικής παράβασης είναι δεδομένη, όλα αυτά συνηγορούν στην κάμψη του δικαιώματος σιωπής¹⁴⁴.

- Allen κατά Η.Β.¹⁴⁵

Στην υπόθεση αυτή ο προσφεύγων αναγκάστηκε να προβεί σε δήλωση περιουσιακών στοιχείων στην αρμόδια αρχή. Αυτό έγινε με την απειλή ήπιων χρηματικών ποινικών κυρώσεων σε περίπτωση που δεν προέβαινε στη δήλωση. Το δικαστήριο δέχθηκε ότι δεν παραβιάστηκε το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης. Αυτό διότι κατά πρώτον η δήλωση είχε ζητηθεί για εξωποινικούς σκοπούς που αφορούσαν στον προσδιορισμό του φόρου. Δεν αφορούσε δηλαδή κατηγορία ποινικής φύσεως κατά το άρθρο 6 ΕΣΔΑ. Κατά δεύτερον η ποινική δίωξη και η καταδίκη του προσφεύγοντος που ακολούθησαν μεταγενέστερα βασίστηκαν στο ψευδές περιεχόμενο της δήλωσης και όχι στην εξαναγκασμό του¹⁴⁶.

---

¹⁴³ ΕΔΔΑ, Ο' Halloran-Francis κ. Ηνωμένου Βασιλείου, 29.06.2007

¹⁴⁴ Θ. Πατακυριάκου, ό.π., σ.65

¹⁴⁵ ΕΔΔΑ, Allen κ. Η.Β., 10.09.2002

¹⁴⁶ Θ. Πατακυριάκου, ό.π., σ.61

Όμοια κατάληξη είχε και η υπόθεση Weh κατά Αυστρίας¹⁴⁷. Εν προκειμένω ο προσφεύγων-ιδιοκτήτης του οχήματος εξαναγκάστηκε υπό την απειλή κυρώσεων από τις αυστριακές διοικητικές αρχές να αποκαλύψει τα στοιχεία του προσώπου που οδηγούσε το όχημα, όταν τελέστηκε η οδική παράβαση. Η υπόθεση κατέληξε στο ΕΔΔΑ για παραβίαση του άρθρου 6 ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ, όμως, απέρριψε την προσφυγή κρίνοντας ότι η εν λόγω διαδικασία δεν παρουσίαζε συγκεκριμένο σύνδεσμο με επικείμενη ποινική δίωξη σε βάρος του θιγόμενου (είχε ασκηθεί ποινική δίωξη κατά αγνώστων), οπότε δεν ενέπιπτε στο κανονιστικό πεδίο του άρθρου 6 ΕΣΔΑ. Περαιτέρω η πληροφορία που ζητήθηκε από τις διοικητικές αρχές δεν είχε αυτοεπιβαρυντικό περιεχόμενο, αφού ο οδηγός του οχήματος ήταν άλλος από τον προσφεύγοντα.

---

¹⁴⁷ ΕΔΔΑ, Weh κατά Αυστρίας, 08.04.2004

Επίλογος

Έχοντας ολοκληρώσει την ανάλυσή μας είμαστε σε θέση να αντιληφθούμε τη σπουδαιότητα της κατοχύρωσης του δικαιώματος σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης τόσο σε εθνικό όσο και σε υπερεθνικό επίπεδο. Ειδικότερα, το συγκεκριμένο δικαίωμα αποτελεί εγγυητή της ελευθερίας βουλήσεως του κατηγορουμένου. Ο κατηγορούμενος είναι με άλλα λόγια εκείνος, ο οποίος θα επιλέξει αν και σε ποιο βαθμό θα συμμετάσχει στην αποδεικτική διαδικασία και με ποιο τρόπο. Ακόμα και αν επιλέξει τον δρόμο της ομολογίας, μας ενδιαφέρει αυτή να αποτελεί προϊόν της γνήσιας και αδέσμευτης βουλήσεώς του και να μην προκύπτει από παραπλανητικά ή απειλητικά τεχνάσματα των ανακριτικών αρχών. Τούτο, διότι η αναζήτηση της ουσιαστικής αλήθειας και η εξιχνίαση του εγκλήματος δεν πρέπει να γίνεται με κάθε τίμημα αλλά αντίθετα πρέπει να θέτει ως προτεραιότητα τις θεμελιώδεις ελευθερίες του κατηγορουμένου. Αυτό είναι το «ανθρωπιστικό ποινικό δίκαιο» που κάθε έννομη τάξη οφείλει να διαφυλάττει. Διαφυλάσσεται όμως πράγματι; Στην ποινική μας νομοθεσία παρατηρούμε ρυθμίσεις, οι οποίες ευνοούν τη μη άσκηση του δικαιώματος σιωπής. Η ομολογία της αξιόποινης πράξης αποτελεί ελαφρυντική περίπτωση, η οποία θα οδηγήσει πιθανώς τον κατηγορούμενο να μην ασκήσει το εν λόγω δικαίωμά του, διότι διαφορετικά κινδυνεύει να καταδικαστεί σε υψηλότερη ποινή. Μήπως με αυτόν τον τρόπο η Πολιτεία «εξαγοράζει» την παραίτηση από ένα θεμελιώδες δικαίωμα, παρουσιάζοντάς την ως την ηθικά βέλτιστη επιλογή; Μήπως αυτή η μορφή επείκειας προς τον κατηγορούμενο είναι τελικά πλασματική; Όποια θέση και αν υποστηρίξει κανείς, όμως, όλοι θα συμφωνήσουμε στον θεμελιώδη χαρακτήρα του δικαιώματος σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης ως ένδειξη σεβασμού στο άτομο που θα αντιμετωπίσει την επίπονη δοκιμασία της ποινικής δίκης.

Βιβλιογραφία-Αρθρογραφία

- Η. Αναγνωστόπουλος, Το δικαίωμα σιωπής στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη, *Nova criminalia* 2/2021
- Η. Αναγνωστόπουλος, Η απαγόρευση ανάγνωσης της (προ)ανακριτικής απολογίας του κατηγορουμένου στο ακροατήριο (ΚΠΔ 365 παρ. 2), *ΠοινΧρ* (2021)
- Ν. Ανδρουλάκης, Θεμελιώδεις Έννοιες της Ποινικής Δίκης, Π.Ν. Σάκκουλας, 2020
- Ν. Ανδρουλάκης, Επί του προβλήματος της προανακριτικής απολογίας, *ΝοΒ* 1974
- Σπ. Βλαχόπουλος, Θεμελιώδη Δικαιώματα, *Νομική Βιβλιοθήκη*, 2017
- Α. Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Π.Ν. Σάκκουλας, 2019
- Ι. Γιαννίδης, Το βάρος απόδειξης στην ποινική δίκη, *ΠοινΧρ ΛΣΤ'*
- Ν. Γιαννουλόπουλος, Η γνωστοποίηση του δικαιώματος σιωπής στον κατηγορούμενο και η ανάγκη εναρμόνισης της ελληνικής νομοθεσίας με το διεθνές και συγκριτικό δίκαιο, *ΠοινΔικ* 2012
- Θ.Γκενεράλης, Η αρχή «nemo tenetur se ipsum prodere» στην ένορκη διοικητική εξέταση και στην ποινική δίκη που ακολουθεί, *ΠΧ ΜΘ'*
- Θ.Δαλακούρας, Η σιωπή του κατηγορουμένου στην ποινική δίκη, *Αρμ* 1989
- Ν.Δεληδήμος, Ακυρότητες από την εξέταση του υπόπτου κατά την προδικασία, *ΠοινΔικ* 2021
- Γ. Κάβουρας, Το τεκμήριο αθωότητας, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003
- Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι/Λ. Μαργαρίτης, Ποινικό Δίκαιο και Άρειος Πάγος, *Νομική Βιβλιοθήκη*, 2008
- Σπ. Κανίνιας, Ο ποινικός έλεγχος της ψευδολογίας του κατηγορουμένου, *ΠοινΧρ ΣΤ'*
- Α. Καρράς, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, *Νομική Βιβλιοθήκη*, 2020
- Λ. Μαργαρίτης, Ο νέος κώδικας ποινικής δικονομίας, *Νομική Βιβλιοθήκη*, 2020
- Μ. Μαργαρίτης, Κώδικας Ποινικής Δικονομίας.Θεωρία-Νομολογία,Π.Ν. Σάκκουλας, 2020
- Χ.Μπάκας, Το δικαίωμα σιωπής του κατηγορουμένου, *ΠΧ ΛΖ'*
- Χ. Μυλωνόπουλος, Ποινικό Δίκαιο. Ειδικό Μέρος, *Νομική Βιβλιοθήκη*, 2021
- Στ.Παπαγεωργίου – Γονατάς, Το δικαίωμα μερικής σιωπής του κατηγορουμένου, *ΠΧ Μ'*

- Α. Παπαδαμάκης, Ποινική Δικονομία. Η δομή της ποινικής δίκης, Σάκκουλας, 2021
- Φ. Παπαδόπουλος, Η δικονομική θέση του υπόπτου κατά τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, Υπερ. 1995
- Θ. Παπακυριάκου, Η αρχή της μη αυτοενοχοποίησης στην ελληνική έννομη τάξη υπό το φως της νεότερης νομολογίας του ΕΔΔΑ, 2009
- Β. Πετρόπουλος, Η εφαρμογή της αρχής nemo tenetur κατά την διαδικασία επιβολής κύρωσης με χαρακτηριστικά ποινής, Παρουσίαση και σχολιασμός της απόφασης του Δ.Ε.Ε., C-481/19 (D.B. κ. CONSOB), The Art of Crime 11/2021
- Δ. Πρωτόπαπας, Το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου στην ποινική δίκη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2006
- Λ-Α. Σισιλιάνος, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017
- Δ. Συμεωνίδης, Απαγόρευση αυτοενοχοποίησης και αποδεικτική αξιοποίηση μαρτυρικών καταθέσεων του μετέπειτα κατηγορουμένου στην ποινική διαδικασία (με αφορμή το βούλευμα ΑΠ 92/2004), ΠοινΔικ 2004
- Α. Τζαννετής, Αναληθής άρνηση της κατηγορίας και απαγόρευση αυτοενοχοποίησης, ΠΧ ΝΔ'
- Γ. Τριανταφύλλου, Η θέση του συγκατηγορουμένου στο ισχύον σύστημα απόδειξης, ΠοινΧρ ΜΓ'
- Ο. Τσόλκα, Η αρχή «Nemo tenetur se ipsum prodere/accusare» στην ποινική δίκη, Ποινικά Χρονικά, Μελέτες 6, Εκδόσεις Δίκαιο & Οικονομία, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2002
- Ο. Τσόλκα, Το δικαίωμα στην μη αυτοενοχοποίηση και το τεκμήριο αθωότητας, ΠΧ ΝΔ'

Νομολογία ΕΔΔΑ

Funke κ. Γαλλίας, 25.02.1993

John Murray κ. Ηνωμένου Βασιλείου, 8.2.1996

Heaney and McGuinness κ. Ιρλανδίας, 21.12.2000

Telfner κ. Αυστρίας, 20.3.2001

Allen κ. Η.Β., 10.09.2002

Weh κ. Αυστρίας, 08.04.2004

Jalloh κ. Γερμανίας (Ευρεία Σύνθεση), 11.7.2006

O' Halloran-Francis κ. Ηνωμένου Βασιλείου, 29.06.2007

Shabelnik κ. Ουκρανίας, 19.02.2009

Pishchalnikov κ. Ρωσίας, 24.09.2009

Adamkiewicz κ. Πολωνίας, 02.03.2010

Aleksandr Zaichenko κ. Ρωσίας, 18.2.2010

Krumpholz κ. Αυστρίας, 18.03.2010

Brusco κατά Γαλλίας, 14.10.2010

Loutsenko κ. Ουκρανίας, 18.12.2008

Stojkovic κ. Γαλλίας και Βελγίου, 27.10.2011

Schmid-Laffer κ. Ελβετίας, 16.6.2015

Ibrahim and Others κ. Ηνωμένου Βασιλείου, 13.09.2016